

UNIVERZITET U SARAJEVU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA HISTORIJU

PROUČAVANJE LJETOPISA POPA DUKLJANINA

(Završni diplomski rad)

Mentor: Prof. dr. Kurtović Esad

Kandidat: Begović Azra

Sarajevo, 2020.

Sadržaj

UVOD	3
ODNOS HISTORIOGRAFIJE PREMA LJETOPISU POPA DUKLJANINA	7
PREPLITANJE LEGENDARNOG SA HISTORIJSKIM U LJETOPISU	16
I Kulturni kontekst srednjovjekovnih spisa	16
II Crkveni kontekst Ljetopisa.....	18
III Pripovijest o Vladimiru.....	27
IV Civelino, Bellina, Lausium/Ragusium.....	33
KRIJE LI LJETOPIS POLITIČKU POZADINU?	39
PORTRET RANOSREDNOVJEKOVNOG DRUŠTVA PREMA LJETOPISU POPA DUKLJANINA	45
I Goti u Panoniji i Dalmaciji	45
II Slika vladara i kršćanski moral.....	48
ZAKLJUČAK	51
BIBLIOGRAFIJA	53

UVOD

Među najzastupljenije historijske izvore srednjeg vijeka spadaju narativni izvori. U nedostatku tih izvora, rekonstrukcija ranosrednjovjekovnog razdoblja jugoistočne Evrope dugo vremena se zasnivala na saznanjima iz Ljetopisa popa Dukljanina. Ovaj vrlo značajan pisani spomenik donosi najraniju historiju južnih Slovena u obliku rodoslova, u kojem se historijske ličnosti i događaji prepliću sa legendarnim. Napretkom kritičke historiografije došlo se do pouzdanijih izvora za to razdoblje rane prošlosti južnih Slovena, uz pomoć kojih je bilo moguće postaviti jasniju granicu između legendarnog i historijskog u Ljetopisu. Zahvaljujući tome, i rekonstrukcija prošlosti na temelju ovog izvora bila je realnija, budući da se pridavala pažnja samo onim vijestima sa historijskim uporištem.

Svaki rad sa historijskim izvorima predstavlja izazov za istraživača. U radovima i polemikama medievalista južnoslovenskog srednjovjekovlja, istaknuto mjesto imao je Ljetopis popa Dukljanina, poznat i kao Barski rodoslov.¹ Ovaj nedatirani spis anonimnog pisca, predstavlja vrlo kompleksno srednjovjekovno historiografsko djelo koje u središte svog pripovijedanja stavlja historiju južnoslovenskih zemalja u ranom srednjem vijeku. Kompleksnosti spisa, doprinijelo je i to što je sačuvano više njegovih prijepisa² koji često nisu

¹ Nikola Radojčić je u svom osvrtu na Šišićevo izdanje Ljetopisa uputio kritiku na račun naziva ovog spisa. Umjesto Ljetopis popa Dukljanina, kojeg je uveo Ludovik Tuberon u XVI stoljeću (*Diocletis auctoris annales*), smatrao je da bi bilo opravdano spis nasloviti kao *Barski Rodoslov (Anonymi Antibarensis Genealogia)*, Nikola Radojčić, „Ferdo Šišić, Letopis popa Dukljanina“, u: *Slavia*, Knjiga 8, 1929.-1930., 170.

² Ljetopis popa Dukljanina nije sačuvan u svom originalnom rukopisu već u više prijepisa. Latinska redakcija Ljetopisa sačuvana je u dva rukopisa datirana u XVII stoljeće (oko 1650. godine). Jedan od tih rukopisa čuva se u Vatikanu i njega je Ivan Lučić prvi objavio i to kao prilog djelu *O Kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske u šest knjiga* (1666). Drugi rukopis se čuva u Narodnoj biblioteci Srbije, u Beogradu. U svom djelu *Kraljevstvo Slovena*, Mavro Orbini je 1601. godine objavio Ljetopis na italijanskom jeziku i to sa pojedinostima kojih nema u latinskom rukopisu pa se može pretpostaviti da je Orbini koristio stariji predložak od onog koji je koristio Lučić. T. Živković iznosi, moglo bi se reći, vrlo smjelu tezu kojom ukazuje na to da je dubrovački ljetopisac Tuberon prvi poznati rukopis Ljetopisa popa Dukljanina (GRS kod Živkovića) donio iz Ugarske u Dubrovnik. Živković pretpostavlja da je u Dubrovniku napravljen jedan kodeks na kojem su bili Ljetopis popa Dukljanina i Marulićev prijevod Hrvatske redakcije na latinski jezik. Taj kodeks je, prema Živkoviću, poslužio kao predložak za nastanak Paskvalijevog prijepisa sa kojega su načinjeni prijepisi vatikanskog i beogradskog rukopisa. Također vjeruje da je Hrvatska redakcija bila zabilježena na posebnom kodeksu. Što se tiče Hrvatske redakcije, spominje se da je početkom XVI stoljeća, poljički knez Dmine Papalić u domu Markovića u Krajini, u Poljicama pronašao hrvatsku redakciju. Papalić je jedan primjerak dao svome rođaku, Marku Maruliću koji je taj spis 1510. godine preveo na latinski jezik. Papalićev rukopis na hrvatskom jeziku dobio je 1546. godine Jerolim Kaletić koji ga je ponovo prepisao. Kako se u međuvremenu izgubio Papalićev rukopis, Kaletićev prijepis je danas najstariji tekst hrvatske redakcije. Hrvatska redakcija se od latinske razlikuje po tome što nema uvoda, i donosi drugačiji sadržaj u poglavljima od 24. do 28. Ova hrvatska redakcija donosi u 27. poglavlju i priču o navodnom ubistvu kralja Zvonimira; Pregled rukopisa i izdanja Ljetopisa popa Dukljanina do 1950. godine dao je Živković u svom komentaru, Tibor Živković, *Gesta regum Sclavorum II*, Istorijski institut Manastir Ostrog, Beograd, 2009, 37-52.

bili u svim pojedinostima istovjetni. Ljetopis popa Dukljanina bio je predmet proučavanja brojnih historičara za koje su karakteristična dva osnovna pristupa u istraživanju – romantičarski, koji je uglavnom dominirao starijom i kritički, koji je, uz izuzetke, više karakterističan za noviju historiografiju. U ovisnosti od pristupa, autori su različito ocijenjivali njegovu vrijednost kao historijskog izvora. Dok su ga jedni smatrali nepouzdanim i potpuno mu odricali historiografsku vrijednost, drugi istraživači su pažljivim kritičkim pristupom nastojali doći do podataka značajnih za ranu prošlost južnoslovenskih zemalja. Pored pokušaja da se odredi njegova vrijednost kao historijskog izvora, svi istraživači Ljetopisa - u većoj i manjoj mjeri, posebnu pažnju posvetili su proučavanju nekoliko osnovnih metodoloških problema: određenje datacije i autorstva spisa, historijskih okolnosti koje su dovele do njegovog nastanka, pitanje izvora koje je pisac koristio, te vrsta historiografskog žanra kojem je spis pripadao.

O Ljetopisu popa Dukljanina postoji bogata literatura koja se bavi tim osnovnim metodološkim problemima. Među izdanjima sa komentarom ističu se djela: Ferde Šišića,³ Vladimira Mošina,⁴ i Slavka Mijuškovića.⁵ Značajna djela u kojima je detaljnije problematiziran ovaj srednjovjekovni izvor su pristupi autora: Nikole Banaševića,⁶ Eduarda Peričića,⁷ Tibora Živkovića⁸ i Ivana Mužića⁹. Dio bogate literature o Ljetopisu čine i brojni članci u kojima su posebno problematizirani pojedini segmenti spisa. Za razliku od drugih istraživača, u novije vrijeme pojavio se rad Solange Bujan koja se odlučila za potpuno drugačiji pristup: tvrdila je da je Ljetopis ustvari falsifikat Mavra Orbina iz XVI stoljeća.¹⁰ Taj pristup nije imao pristalica u historiografiji i sa izuzetkom Bujan, nije se dovodilo u pitanje postojanje Ljetopisa, ali jeste njegov žanr. Dok je za jedne predstavljao književno djelo, većina istraživača ipak je bila sklonija uvjerenju da se radi o historiografskom djelu, pisanom sa određenom političkom svrhom. Iako je historiografska građa o Ljetopisu vrlo

³ *Letopis popa Dukljanina*, priredio Ferdo Šišić, Srpska kraljevska akademija, Beograd-Zagreb: Zaklada tiskare Narodnih novina, 1928.

⁴ *Ljetopis popa Dukljanina*: latinski tekst sa hrvatskim prijevodom i „Hrvatska kronika“, priredio Vladimir Mošin (Ur.), Matica Hrvatska, Zagreb, 1950.

⁵ a. *Ljetopis popa Dukljanina*, priredio Slavko Mijušković, Grafički zavod, Titograd, 1967; b. *Ljetopis popa Dukljanina*, priredio Slavko Mijušković, Srpska književna zadruga, Beograd, 1988.

⁶ Nikola Banašević, *Letopis popa Dukljanina i narodna predanja*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1971.

⁷ Eduard Peričić, *Sclavorum regnum Grgura Barskog – Ljetopis popa Dukljanina*, Conteko, Vojna štamparija, Beograd, 1998.

⁸ Tibor Živković, *Gesta regum Sclavorum II*.

⁹ Ivan Mužić, *Hrvatska kronika u Ljetopisu popa Dukljanina*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2011.

¹⁰ Bujan, Solange, Orbinijevo izdanje „Ljetopisa popa Dukljanina“: povijesni falsifikat“: u *Radovi*, Knjiga 43, Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb, 2011.

bogata, okosnicu rada činio je sam izvor koji je predmet proučavanja. Podaci iz Ljetopisa su se analizirali i upoređivali sa podacima iz drugih dostupnih izvora, kako bi se pokušala odrediti njegova vjerodostojnost kao historijskog izvora. Stoga je u radu u značajnoj mjeri korištena analitička, komparativna i kvalitativna metoda, iako je opšta bila tematska.

Prilikom pisanja rada, nametalo se nekoliko pitanja na koja, ne da nije dosadašnja historiografija nastojala ponuditi odgovore, već su ona zbog obilja ponuđenih rješenja stvarala dileme među istraživačima. Pitanje autorstva spisa unosilo je najveću dilemu u proučavanju spisa, a sa sobom je povlačilo i problem datacije i okolnosti nastanka. Pokušaji da se razotkrije autorova ličnost često su polazili od unaprijed napravljenih konstrukcija, te su se usljed toga istraživači često udaljavali od samog spisa. Umjesto kritičke interpretacije izvora, više su se bavili piščevom ličnosti za koju su vezali i okolnosti nastanka spisa. U radu će se to pitanje riješiti na način da će se ono okrenuti u korist naručioca, budući da je njegov uticaj na srednjovjekovne spise bio značajniji od uloge pisca. Budući da u historiografiji ne postoji jedinstveno mišljenje o Ljetopisu, sa njegovim osnovnim metodološkim problemima čitalac će biti upoznat u prvom poglavlju rada - *Odnos historiografije prema Ljetopisu popa Dukljanina*. Kako istraživači nekada nisu bili sigurni da li treba dati značaj historiografskoj vrijednosti tog izvora, prirodno se postavljalo pitanje - zašto se Ljetopisu pridavao velik značaj ako on nije imao historiografsku vrijednost? Takav skepticizam koji je naišao na plodno tlo kod Slavka Mijuškovića nije ostavio poseban trag na pisanje ovog rada. Stoga se u narednom poglavlju *Preplitanje legendarnog sa historijskim u Ljetopisu* analitičkom i komparativnom metodom nastojalo doći do tragova historijske istine. Ukoliko bi se slijedio skepticizam Mijuškovića, medievalistika bi ostala bez brojnih dragocjenih izvora u kojima je nekad teško odrediti jasnu granicu između historijskog i legendarnog. U pozadini ovog poglavlja rješavalo se i pitanje kulturnog i crkvenog konteksta Ljetopisa popa Dukljanina kako bi se stekla što preciznija slika o karakteru samog izvora. Odgovori na pitanja – koji su bili faktori nastanka Ljetopisa i šta se njime željelo postići, ponudili su se u trećem poglavlju *Krije li Ljetopis političku pozadinu*. Iako ovaj izvor ne pruža odgovarajući uvid u dinamiku razvoja društva i društvenih gibanja u ranom srednjem vijeku - upravo radi prirode izlaganja događaja i samog karaktera izvora, u poglavlju *Portret ranosrednjovjekovnog društva prema Ljetopisu popa Dukljanina* najprije se ukazalo na zabunu koja je prouzrokovana poistovjećivanjem Gota i Slavena u izvoru. Iz vijesti koje donosi anonimni pisac rekonstruisala se slika ranosrednjovjekovnog vladara koja je odgovarala sveukupnoj slici evropskog srednjovjekovlja.

Ljetopis popa Dukljanina je dio bogatog kulturnog naslijeđa srednjeg vijeka i stoga se u tom kontekstu nastojao i posmatrati. Takav pristup je prije svega trebalo da predstavi jedno osvježenje u odnosu na dosadašnja istraživanja koja su ovaj izvor isključivo posmatrala kao srpski, odnosno hrvatski, odnosno crnogorski nacionalni izvor. Osim toga, Ljetopis je posmatran i tumačen kao jedna jedinstvena cjelina, a ne kroz poglavlja (47) na koja je spis kasnije rasčlanjen. Lišen svojatanja, i posmatran kao plod srednjovjekovog duha, cilj je bio ukazati na jaku kršćansku tradiciju koja se prepliće sa narodnom, a koja izvire iz gotovo svakog dijela spisa. Naredni cilj koji se nadovezuje na prvi jeste ukazati na interakciju legendarnog sa historijskim, što je značajno za ocjenu vjerodostojnosti spisa kao historijskog izvora. Kao jedan od ciljeva proučavanja Ljetopisa bio je i zadatak da se shvati sama suština spisa, odnosno da se istraži smisao i pozadina njegovog nastanka. Uvidom u historiografiju o Ljetopisu nastojalo se doći do rezultata napretka dosadašnje historiografije u rješavanju osnovnih metodoloških problema Ljetopisa i stoga će se osvrt na literaturu dati u posebnom poglavlju.

ODNOS HISTORIOGRAFIJE PREMA LJETOPISU POPA DUKLJANINA

Kako je to već istaknuto u Uvodu rada, Ljetopis je bio predmet proučavanja brojnih istraživača koji su se različito odnosili prema ovom izvoru: dok je romantičarski stil uglavnom dominirao starijom historiografijom, novija historiografija se otvorila ka višeperspektivnosti.¹¹ Ovisno od pristupa kojeg su istraživači zastupali, moguće je doći do saznanja i o tome, koliko se historiografija zapravo udaljila od nauke i postala sredstvo za veličanje nacionalnih mitova. Iako o Ljetopisu popa Dukljanina ne postoji jedinstveno mišljenje u historiografiji, u ovom poglavlju će se ukazati na osnovne metodološke probleme koji su bili kamen spoticanja za većinu istraživača.

*
* *

Svi sačuvani srednjovjekovni spisi mogu se posmatrati kao akti sa ciljem uvjeravanja, a njihovo proučavanje izazovnije je i iz razloga što u srednjem vijeku nisu postojale jasno određene granice između poučnih, kritičkih, pobožnih, zabavnih, praktičnih, institucionalnih, privatnih, originalnih i izvedenih tekstova.¹² Moderni autori su radili i još uvijek rade na tome da jasno odrede te granice,¹³ ali to nije bilo uvijek moguće. Primjer takvih nastojanja bili su i pokušaji pojedinih autora koji su proučavali Ljetopis popa Dukljanina. Dok je za jedne istraživače predstavljao crkveno djelo, drugi su ga proglašavali djelom političkog karaktera. Isto tako, dok su ga jedni smatrali za spis koji nije izlazio iz književno-poučnog okvira, drugi su u njemu tražili tragove historijske istine i smatrali su ga historiografskim djelom. Uprkos različitim zaključcima, može se reći da se ovaj spis nije posebno izdvajao u odnosu na druga djela srednjovjekovne produkcije, te se i u njemu prepliću i pobožni, poučni, kritički, institucionalni, privatni, originalni i izvedeni tekstovi. Ako se ima u vidu već istaknuta činjenica da je cilj srednjovjekovnih spisa da uvjere svog čitaoca, jasno je da su ti spisi pisani sa određenom svrhom i razumljivo je da su se njihovi autori služili samo onim dijelovima koji će poslužiti tom cilju. Pri tome, nije se vodilo računa ako su ti dijelovi bili predstavljeni izvan

¹¹ Značajan historijat istraživanja Ljetopisa popa Dukljanina dali su: F. Šišić (*Letopis popa Dukljanina*, priredio Ferdo Šišić, Srpska kraljevska akademija, Beograd-Zagreb: Zaklada tiskare Narodnih novina, 1928.), V. Mošin (*Ljetopis popa Dukljanina*: latinski tekst sa hrvatskim prijevodom i „Hrvatska kronika“, priredio Vladimir Mošin (Ur.), Matica Hrvatska, Zagreb, 1950.) i S. Mijušković (a. *Ljetopis popa Dukljanina*, priredio Slavko Mijušković, Grafički zavod, Titograd, 1967.).

¹² Paolo Borsa, Christian Hogel, Lars B Mortensen, Elizabeth Tyler (Ed.), „Histories of Medieval European Literatures“, in: *Interfaces I*, Università degli Studi di Milano, 2015, 9.

¹³ Isto.

svog pravog konteksta. To je možda najbolje opisao Žak Le Goff kada je ustanovio da je „na djelu kultura citata, izabranih ulomaka, „digesta“, ili preciznije, znanje na kapaljku.¹⁴

Šta je pisac spisa, koji je u ovom radu predmet proučavanja, htio poručiti, bilo je jedno od osnovnih dilema u historiografiji. U starijoj historiografiji dominira mišljenje koje okolnosti za njegov nastanak vidi kao odraz sukoba između barske i dubrovačke crkve,¹⁵ dok su drugi istraživači motiv za njegov nastanak vidjeli u odnosima dukljanskih i raških vladara, te u raškim i hrvatskim pretenzijama na Duklju.¹⁶ Ova posljednja gledišta dala su jedan novi pogled za proučavanje okolnosti pod kojima je djelo nastalo, a posebno u vezi sa političkom težnjom autora i mogućim naručiocem jednog takvog djela.

Istraživači su pokušavali da utvrde ko je zapravo bio anonimni pisac ovoga spisa. Iako sam naslov upućuje na izvjesnog popa Dukljanina, on se ne može smatrati relevantnim jer kako je poznato: „*Tubero je dakle prvi pisac koji izrečno pominje Letopis Popa Dukljanina, i*

¹⁴ Jacques Le Goff, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, Zagreb, Golden Marketing, 1998., 145.

¹⁵ Šišić nastanak Ljetopisa popa Dukljanina posmatra kao dio poduhvata barskog klera na dokazivanju da je dukljanska nadbiskupija osnovana zajedno sa obnovljenom salonitanskom nadbiskupijom u vrijeme konverzije doseljenih Slavena na kršćanstvo, Šišić, *Letopis*, 139. Radojčić koji u jednom momentu ovaj spis naziva „*čudnim djelom*“, kratko ističe da je imao crkvenu i patriotsku svrhu, Radojčić, *Ferdo Šišić*, 168. Mošin dijeli mišljenje sa Šišićem u pogledu svrhe spisa, ali Šišićev zaključak upotpunjuje sa dvije primjedbe. Dok u prvoj ističe da je spis trebao poslužiti kao sredstvo veličanja Dukljanske države i kao značajan „dokazni materijal“ u crkvenom sukobu između Duklje i Dubrovnika, u drugoj primjedbi se osvrnuo na vrijeme nastanka spisa za koje smatra da je uslijedilo odmah nakon ukidanja barske nadbiskupije 1142. godine, Mošin, *Ljetopis*, 26, 27. Pretpostavljajući da je anonimni pisac pisao u vrijeme kada su Gradihni sinovi (knez Radoslav, Ivan i Vladimir) branili zemlju od pretenzija raških vladara i u vrijeme kada je papa Aleksandar III svojom poslanicom od 29. XII 1167. barskom svećenstvu naredio pokornost prema dubrovačkom nadbiskupu, i Banašević je u Ljetopisu popa Dukljanina vidio oružje koje je Dukljanskoj crkvi trebalo poslužiti u borbi za uspostavljanje ukinute nadbiskupije, Banašević, *Letopis*, 268. Iako se može svrstati u generaciju mlađih istraživača Ljetopisa, Eduard Peričić isto tako zastupa ovu tezu. Ipak u odnosu na stariju historiografiju, Peričić je dosta naglašenije istakao političku tendenciju veličanja dukljanske metropolije, a u svrhu pripreme za obnovu državne samostalnosti, Peričić, *Sclavorum regnum*, 168, 181, 242.

¹⁶ Mužić ističe patriotski karakter spisa, i vidi ga kao poziv Dukljanima i posebno mladima da odbrane svoju zemlju od raških osvajača, Mužić, *Hrvatska kronika*, 30. Živković je vjerovao da je spis čisto političkog karaktera, sa ciljem da se njime dokaže da su oblasti Srbije i Duklje oduvijek bile pod upravom hrvatske dinastije. Spis političkog karaktera i sa teritorijalnim pretenzijama trebao je Pavlu Šubiću poslužiti kao legitimitet za osnivanje nove hrvatske dinastije, Živković, *Gesta regum Sclavorum II*, 375, 376. Odnosi između Duklje i Raške počeli su se usložnjavati za vrijeme dukljanskog vladara Bodina (vladao do oko 1099. godine). Bodin je iskoristio napredovanje Normana u sukobu između Vizantije i Mlečana sa jedne strane, te Normana i pape sa druge strane, i provalio je u Rašku gdje je uspostavio dukljanskom vladaru lojalnu vlast. Situacija se mijenja dolaskom župana Vukana na vlast u Raškoj koja se sve intenzivnije počinje uplirati u dinastičke sukobe Duklje. Slabljenje dukljanske države u vrijeme Bodinovih nasljednika odvijalo se paralelno sa jačanjem Raške za vrijeme vladavine župana Vukana i njegovih nasljednika. Nakon vladavine župana Vukana, Raška je težila oslobađanju od vizantijske prevlasti i teritorijalnom širenju na susjedne krajeve. Takva politička situacija zatekla je i vladavinu - u Ljetopisu popa Dukljanina posljednje spomenutog dukljanskog vladara – kneza Radoslava koji se zajedno sa braćom borio za odbranu Duklje od Uroševog sina Dese. Jovan Kovačević, “Od dolaska Slovena do kraja XII vijeka”, u: *Istorija Crne Gore*, Knjiga I, Titograd, 1967, 396 - 402; Mihailo Dinić, “Jačanje Raške i njena borba za nezavisnost protiv Vizantije”, u: *Istorija naroda Jugoslavije*, Prva Knjiga, Prosveta, Beograd, 1953, 249.

to kao literarno delo (*Annales*)....¹⁷. Što će reći, da je dubrovački ljetopisac Ludovik Crijević – Tubero (XVI st.) bio prvi istraživač koji je pokušao razotkriti anonimnog pisca pripisujući spis popu Dukljaninu, a djelo proglašavajući za ljetopis - *Annales*. Do danas u historiografiji nije postignuto jedinstveno mišljenje u vezi sa ovim složenim pitanjem čija rješenja se i dalje uglavnom zasnivaju na pretpostavkama. Veoma iscrpan historijat određivanja autora dao je Eduard Peričić.¹⁸ Prateći Tuberona, istraživači starije historiografije uglavnom nisu dovodili u pitanje tezu o slovenskom porijeklu anonimnog pisca. Izuzetak od toga jedino su predstavljali D. Mandić, J. Kovačević i N. Banašević koji su vjerovali u romansko porijeklo pisca, iako za to nisu ponudili dovoljno uvjerljive dokaze.¹⁹ Pitanju autorstva Ljetopisa najtemeljitiije su se posvetili Eduard Peričić i Tibor Živković. Peričić je u svojoj obimnoj monografiji *Sclavorum regnum Grgura Barskog – Ljetopis popa Dukljanina* (u odnosu na druge istraživače, Peričić za Ljetopis preferira naziv *Sclavorum regnum*) postavio dva zadatka: najprije da odgovori na pitanje kada je napisana hronika *Sclavorum Regnum*, a potom da utvrdi ko je bio njen autor. Uz oslonac na sugestije koje mu je dao Stjepan Sakač²⁰ i pisanja italijanskog crkvenog historičara Farlatija, ovaj istraživač se upustio u dokazivanje teze da je pisac Ljetopisa bio barski nadbiskup Grgur, porijeklom Zadranin.²¹ Pošao je od toga da je pisac bio savremenik posljednjih događaja o kojima je pisao i da to odgovara vremenu kada je 1172. godine na čelo barske biskupije došao Grgur. Pretpostavlja kako je u imenovanju Grgura barskim nadbiskupom ključnu ulogu imao splitski nadbiskup (1167-1175.) i legat Apostolske stolice - Gerard. Peričić je dobro primjetio da je uloga pape i crkvenih dostojanstvenika u svim razdobljima „Kraljevstva Slovena“ očita kroz čitav spis. Ključni momenat koji uvodi u svojoj analizi Ljetopisa jeste saradnja između Bara i Splita, odnosno ukazivanje na interese splitskog nadbiskupa. Tako bi se barski nadbiskup Grgur mogao predstaviti kao saveznik splitskom nadbiskupu u njegovom nastojanju da postigne titulu primasa Dalmacije. Računajući na podršku splitskog nadbiskupa i legata Apostolske Stolice, mogao je obnoviti barsku

¹⁷ Šišić, *Letopis*, 59.

¹⁸ Peričić, *Sclavorum regnum*, 118-137.

¹⁹ Isto, 131-132.

²⁰ Sakač je ustanovio sljedeće: „Autor je Grgur barski. Grgur je bio crvenohrvatski benediktinac, hrvatski pisac koji je pisao običnom hrvatskom ćirilicom kao Miroslavljevo evanđelje i listina bana Kulina. Kao biskup branio je prava stare dinastije protiv Nemanji i težio je za nadbiskupskim dostojanstvom svoje crkve. Na temelju ovih postavki dade se zaključiti: 1. pisac je neki barski nadbiskup; 2. gotsko-slavensko kraljevstvo je Crvena Hrvatska; 3. pisac je domaći dukljanski Hrvat; 4. slavenski jezik je južno hrvatsko narječje; 5. svrha spisa nije povijesno prikazivanje jer je političko-pravna zamka; spis je književna varka dinastično-politična i crkveno-politična; starac Dukljanin barski nadbiskup Grgur / o. 1180/.“ Radi zdravstvenog stanja, Sakač je bio spriječen da svoja zapažanja pretoči u djelo te je stoga svojim mlađim kolegama sugerisao kojim putem da krenu u rješavanju ovog pitanja. Njegova rukopisna ostavština se nalazi u Papinskom Orijentalnom Institutu u Rimu, Isto, 132.

²¹ Isto, 255.

nadbiskupiju. Svoju tezu o piscu i osnovnoj namjeni spisa, Peričić je potkrijepio Grgurovim pismima upućenim splitskim nadbiskupima. Tezu o zadarskom porijeklu Grgura temeljio je na pisanju Farlatija koji je imao dokumente koji drugima nisu bili dostupni.²²

Još jedan istraživač koji se iscrpno posvetio identitetu anonimnog pisca Ljetopisa bio je Tibor Živković. Prije svega treba istaći da je interes Živkovića za Ljetopis popa Dukljanina bio posebno velik. Ovaj istraživač ni nakon više objavljenih radova u kojima su problematizirana različita pitanja ovog spisa, nije gubio interes za njegovo istraživanje. Moglo bi se reći da su ona išla iz jedne krajnosti u drugu, a najbolji primjer za to su upravo pitanja poput autorstva i datacije spisa. U jednom svom ranijem članku, Živković je ostao pri stajalištu o slovenskom porijeklu pisca. Prihvatio je opažanje Konstantina Jirečeka o vrlo slabom poznavanju latinskog jezika anonimnog pisca i bez daljeg polemisanja na osnovu toga je zaključio da je pisac bio Sloven.²³ Nakon nešto više od decenije, napravio je prekretnicu u istraživanju ovoga spisa i ukazao na mogućnost da bi autor mogao biti biskup Rudger, cistercit češkog porijekla,²⁴ što je u svojoj monografiji nastojao potkrijepiti odgovarajućim dokazima. Kako je za tog Rudgera poznato da je dosta vremena proveo u Bolonji, tu je mogao doći u dodir sa brojnim spisima i hronikama, čiji je sadržaj mogao po sjećanju unijeti u svoj spis. To bi opravdalo korištenje velikog broja izvora koji su bili teško dostupni, poput italijanskih i engleskih hronika.²⁵ Živković je poduzeo opširnu analizu izvora i dao ju je prema poglavljima²⁶ ukazujući na omjer u kojem su korišteni. To se u njegovoj monografiji može smatrati za najvrijedniji dio, najprije zbog toga što analizu izvora nije vremenski ograničavao. To je svakako uticalo na slobodnije traganje za identitetom anonimnog pisca što je dovelo do zanimljivih opažanja. Ovu istraživačku slobodu Živkoviću je zamjerio Aleksandar Radoman u svom kritičkom osvrtu na njegov komentar Ljetopisa, ocijenjujući ga kao „historiografski spektakularizam“.²⁷ Odajući Živkoviću poštovanje kao vrsnom istraživaču i medievalisti, Radoman ga kritikuje jer je najprije pristupio donošenju

²² Isto, 190-255.

²³ Konstantin Jireček, *Istorija Srba I*, Beograd, 1952, prema, Tibor Živković, „O prvim glavama Letopisa popa Dukljanina“, u: *Istorijski časopis*, br. 44, Beograd, 1997, 17.

²⁴ v. Tibor Živković & Dragana Kunčer, „Roger – The Forgotten Archbishop of Bar“, *Istorijski časopis*, br. 56, Istorijiski institut SANU, Beograd, 2008., 191-209.

²⁵ Živković, *Gesta regum Sclavorum* II, 365. Raskid i odmicanje od romantičarskih shvatanja starije historiografije, Živković je jasno očitovao u narednim redcima: „Zanimljivo je da nikada nije ni pretpostavljeno da bi on (pisac) mogao da bude, na primer, stranac. I to je jasno zbog čega, jer se u ogromnoj literaturi o GRS, nastaloj pre svega u Hrvatskoj i Srbiji, stalno težilo tome da to delo, ako je ikako moguće, ostane najstariji književni spomenik tih naroda i da je nastalo iz pera domaćeg pisca. Iz istog razloga se uporno istrajavalo na datiranju GRS u sredinu XII veka, verovatno iz neke, iako prigušene romantičarske težnje, da oba pomenuta naroda imaju već u to doba svoje istorijsko delo, poput drugih evropskih naroda“; Isto, 31, 351.

²⁶ v. Živković, *Gesta regum Sclavorum* II, 311-340.

²⁷ v. Aleksandar Radoman, „Gesta regum Sclavorum: Nova istoriografska mistifikacija“, u *Matica* 14, 2003., 103-124.

neutemeljenih zaključaka, koje je potom nastojao potkrijepiti neodrživim tezama. Kada je u pitanju autorstvo Ljetopisa, Radoman mu je posebno zamjerio jer je sve pretpostavke iznesene u koautorskom prilogu „Roger – The Forgotten Archbishop of Bar“, godinu dana kasnije predstavio kao neporecive istine. Poput Peričića i Živković je ukazao na mogućnost da je djelo imalo svog naručioca. Dok je za prvog to bio splitski nadbiskup, drugi je vjerovao da se ta osoba krije u ličnosti Pavla Šubića.²⁸

Problem autorstva usko je povezan ne samo sa ciljem i okolnostima njegovog nastanka, već i sa tekstualnom strukturom spisa. Proučavanje strukture Ljetopisa stvorilo je dodatne zabune i još više ga je zakomplikovalo. Tome su posebno doprinijeli oni istraživači koji su upozorili na mogućnost da je Ljetopis sačinjen iz više dijelova, pisanih perom različitih autora. Prvi koji je upozorio na takvu mogućnost bio je Kosta Nikolajević. Ovo Nikolajevićevo upozorenje uglavnom je ostalo nezapaženo, a pažnju naučne javnosti dobilo je tek sa Jirečekom i Medinijem. Konstantin Jireček i Milorad Medini ističu kako se Ljetopis sastoji iz tri cjeline: 1. Trebinjska hronika, 2. Legenda o svetom Vladimiru i 3. Ljetopis, odnosno Dukljanska hronika.²⁹ Medini je zahvaljujući primjeni jezičke analize Ljetopisa došao do te trodijelne podjele.³⁰ Vladimir Mošin je ostao pri stajalištu Jirečeka i Medinija o trodjelnoj podjeli Ljetopisa, sa napomenom da su u sastav prvog dijela spisa ušla i dva veća odlomka: Duvanjski sabor i dio koji se odnosi Radoslava i Pavlimira u vezi sa progonstvom u Rim i osnivanjem Dubrovnika.³¹ Imajući u vidu tematski sadržaj teksta, te hronologiju, Muhamed Hadžijahić je otišao korak dalje od Medinija i Ljetopis je podijelio na osam cjelina.³²

U svome pristupu i Ljubomir Jovanović je upozorio da bi ovaj spis mogao biti sačinjen iz dvije cjeline: jedne koja je nastala polovinom XV stoljeća u sjevernoj ili srednjoj Dalmaciji, koju označava kao Hrvatski ljetopis, i drugu koja je nastala u Zeti, a koju naziva Zečanskim ljetopisom i smatra je starijom (kraj XIII ili početak XIV stoljeća) od prve.³³ Od kasnijih istraživača, najbliži Jovanovićom stajalištu bio je Živković. Analizom odnosa između Hrvatske i latinske redakcije Ljetopisa popa Dukljanina, Živković je došao do zaključka da je pisac najprije sačinio kraći spis, danas poznat kao Hrvatska redakcija. Isti pisac je kasnije taj isti spis modifikovao i proširio u djelo poznato kao Ljetopis popa Dukljanina, odnosno u

²⁸ v. Živković, *Gesta regum Sclavorum* II, 340-350.

²⁹ Isto, 26.

³⁰ v. Milorad Medini, „Kako je postao Ljetopis popa Dukljanina“, u: *Rad HAZU*, Svezak 273, Zagreb, 1942.

³¹ Mošin, *Ljetopis*, 28.

³² Libellus Gothorum; Ljetopis zagorske sklavinije; Trebinjska hronika; Kazivanje o Tihomilu; Dubrovačka legenda; Legenda o sv. Vladimiru; Dukljaninov dio Ljetopisa; Dodatak o trima hrvatskim kraljevima, Muhamed Hadžijahić, „Kako su nastali najstariji naši Ljetopisi“, u: *Dubrovnik* 8, 61-62.

³³ Citirano prema Živković, *Gesta regum Sclavorum* II, 26, 27.

interpretaciji Živkovića - *Gesta Regum Sclavorum*.³⁴ Za razliku od Nikolajevića, Jirečeka i Medinija, Šišić je zaključio da je Ljetopis „... jedna celina i duševni produkt jednog istog autora...“, a kao temelj za takvu tvrdnju poslužile su mu uvodne riječi anonimnog pisca.³⁵ Iako Šišić piše u romantičarskom duhu, njegov zaključak ne bi trebalo olako odbaciti. Primjedba koju ovdje upućujemo odnosi se na piščev napor da uporno održi jednu, kontinuiranu dinastičku liniju vladara. Čak i kada se činilo da će se ona prekinuti, pisac bi joj iznova vraćao kontinuitet. Krije li se u tome piščeva poruka i/ili određeni ciljevi, o tome će se posebno raspravljati na drugom mjestu. Teško da bi se takav kontinuitet pripovijedanja održao da je Ljetopis pisalo više pisaca. Pa čak i ako se osvrnemo na Živkovićev zaključak - da je Ljetopis popa Dukljanina (GRS) modifikovana i proširena verzija Hrvatske redakcije, izvršena od istog pisca, imalo bi smisla budući da i Hrvatska redakcija ima kontinuitet dinastije sve do kraja spisa, odnosno sve do Zvonimirove smrti.³⁶ Šišićevoj interpretaciji Ljetopisa nedostajala je proširena analiza izvora koja je u Živkovićevom komentaru zauzela značajno mjesto.

Slično Živkoviću, i Mužić koji se detaljno pozabavio Hrvatskom redakcijom, došao je do zaključka da je Ljetopis popa Dukljanina mlađeg datuma u odnosu na Hrvatsku redakciju.³⁷ Međutim, ovaj istraživač krenuo je u potpuno drugačijem smjeru od Živkovića i prvenstveno se fokusirao na dokazivanje svoje teze da je Hrvatska redakcija samostalan izvor, koji je pisac Ljetopisa preveo sa slavenskog na latinski i potom proširio.³⁸ Argumenti kojima je nastojao potvrditi tu tezu temeljili su se na izostavljanju predgovora u Hrvatskoj redakciji, jezičkoj analizi, te na prijenosu težišta zbivanja u Duklju i njoj susjedne zemlje od XXIV glave Ljetopisa.³⁹

*

* *

Značajan metodološki problem pred istraživačima predstavljala je datacija, a ponuđena rješenja najbolje oslikavaju uticaj romantičarske historiografije. Slijedeći Račkog koji je spis

³⁴ Živković, *Gesta regum Sclavorum II*, 51.

³⁵ Šišić, *Letopis*, 108.

³⁶ O Zvonimirovoj smrti detaljnije kod: Dražen Nemet, „Smrt hrvatskog kralja Zvonimira – problem, izvori i tumačenja“, u: *Radovi*, Zavod za hrvatsku povijest, Vol. 38, Zagreb, 2006, 73-91.

³⁷ Mužić, *Hrvatska kronika*, 45- 46, 93.

³⁸ Isto. Inače, Ljetopis popa Dukljanina izvorno je bio napisan u neprekinutom nizu i bez poglavlja. Podjelu na 42 poglavlja je izvršio Schwandtner 1748. godine (v. Schwandtner, *Presbyteri Diocleatis Regnum Sclavorum, Scriptores rerum Hungaricarum III*, Vindobonae, 1748.), da bi kasnije Črnčić sačinio novu podjelu na 47 poglavlja što se do danas zadržalo u historiografiji, (v. Popa Dukljanina *Letopis po latinsku i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku*, priredio Ivan Črnčić, Kraljevica 1874.), Živković, *Gesta regum Sclavorum II*, 53.

³⁹ Mužić, *Hrvatska kronika*, 45, 91.

datirao u XII stoljeće,⁴⁰ u starijoj historiografiji se ustalila teza o XII stoljeću kao vremenu njegovog nastanka. Kao vrijeme prije kojeg Ljetopis nije mogao nastati, Šišić je uzeo posljednje događaje o kojima je pisac pripovijedao, a koji se datiraju u 1148/1149. godinu. Ipak je ostavio otvorenom mogućnost da je pisac svoje pisanje mogao dovršiti i kasnije, i stoga je gornju granicu pomakao do 1200. godine. Argumenti na kojima je Šišić posebno insistirao temeljili su se na njegovom uvjerenju da je Ljetopis popa Dukljanina poslužio kao izvor za historiju Tome arhiđakona i lokrumske falsifikate.⁴¹ Prvi Šišićev argumenat doveo je u sumnju Tibor Živković. Živković je usporedbom sadržaja oba spisa došao do zaključka da je zapravo pisac Ljetopisa koristio hroniku Tome arhiđakona,⁴² što je kasnije naišlo na kritiku Aleksandra Radomana. Mošin je zamjerio Šišiću, Radojkoviću i Radojčiću jer su vrijeme nastanka spisa pomjerali na kraj XII, odnosno početak XIII stoljeća. Vjerovao je da je spis nastao 1149. godine, kao reakcija barskog klera na ukidanje barske nadbiskupije 1142. i u razdoblju kada se datiraju posljednji događaji. Smatrao je da pisac ne bi propustio navesti tako bitne događaje poput bizantskog osvajanja Duklje 1165. godine, kao i borbe Dese sa Urošem II.⁴³ Mošinovoj tezi suprotstavio se Peričić. Kako je istakao, barska nadbiskupija nije ukinuta 1142. godine već je tada obnovljena dubrovačka nadbiskupija dok je barska svedena na skromnije granice. Tek je intervencijom pape Aleksandra III 1167. godine bila ugrožena samostalnost barske nadbiskupije.⁴⁴ Peričić je pretpostavio da je Ljetopis nastao u razdoblju između 1177., kada je barski nadbiskup Grgur pisao splitskom nadbiskupu Rajneriju⁴⁵ i 1189. godine, kada se sa dukljanske teritorije povukla kneginja Desislava, žena velikog kneza Mihajla.⁴⁶ Sa druge strane, Banašević je vjerovao da je Ljetopis nastao u razdoblju između 1150. i 1180. godine, koje je označio kao „*najteže doba dukljanskih vladara a isto tako i barskih biskupa.*“⁴⁷

Živković je spis datirao najprije u drugu polovinu XII stoljeća,⁴⁸ ali je u daljem istraživanju bio dosta oprezniji, te je korigovao ranija stajališta. Posebno je imao u vidu dva

⁴⁰ Rački je spis datirao u razdoblje između 1143 i 1153. godine, Rački, Franjo: *Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest srednjega vieka*, Slovi Dragutina Albrechta, Zagreb, 1865.

⁴¹ Šišić, *Letopis*, 104, 105.

⁴² Živković, *Gesta regum Sclavorum II*, 82-85.

⁴³ Mošin, *Ljetopis*, 25.

⁴⁴ Peričić, *Sclavorum regnum*, 170.

⁴⁵ U tom pismu, biskup Grgur se, ukazujući na drevnost dukljansko-barske nadbiskupije, pozvao i na „neke druge pokušaje“ koji bi trebali potvrditi vjerodostojnost njegovih riječi. Peričić smatra da se ti pokušaji odnose na Ljetopis popa Dukljanina koji je bio u nastajanju, Peričić, *Sclavorum regnum*, 170.

⁴⁶ Isto, 175.

⁴⁷ Banašević, *Letopis*, 268. Upozoravajući na starinu spisa, Banašević je ukazao na jedan zanimljiv momenat kod pisca Ljetopisa: spomen pričesti hljebom i vinom. U latinskoj Crkvi od XII stoljeća pričješćivalo se samo hljebom, Mošin, *Ljetopis*, 142.

⁴⁸ Živković, *O prvim glavama Letopisa*, 17.

momenta: najprije spomen arhiepiskopije u uvodu kao i pripovijedanje događaja vremenski zaključno sa bizantskim carem Manuelom Komnenom (v. od 1143. do 1180.). Analizom papških povelja, izdatih dubrovačkim arhiepiskopima, od 1153. godine pa na dalje, a iz kojih se vidi da tada nije postojala barska arhiepiskopija, Živković je uputio na zaključak da je „uzaludan posao svaki pokušaj datiranja *Gesta Regum Sclavorum* razdoblje između 1153. i 1199. godine.“⁴⁹ Pažljivom analizom izvora, Živković je došao do zaključka da je Ljetopis popa Dukljanina nastao krajem XIII stoljeća. Poput svojih prethodnika, prepoznao je dvije verzije ovoga spisa. Prvi, kraći, prema ovome autoru nastao je između 1295. i 1298. godine u Splitu (to je prema mišljenju Živkovića bila Hrvatska redakcija Ljetopisa), dok je druga, proširena i konačna verzija nastala između 1299. i 1301. godine u Baru.⁵⁰ Uz Mijuškovića, koji je također tvrdio da je Dukljaninov spis nastao u kasnijem razdoblju, i to krajem XIV ili sredinom XV stoljeća⁵¹ i Jovanovića, Živković je bio jedini koji je granicu nastanka spisa pomjerio u kasnije razdoblje. Za razliku od Jovanovića i Mijuškovića, ali i drugih istraživača koji su spis datirali u XII stoljeće, Živković je imao uvjerljivije argumente za svoju tvrdnju jer je pored analize latinskih, grčkih i domaćih izvora, razmotrio i italijanske i engleske hronike u kojima je našao dosta sličnosti sa Ljetopisom popa Dukljanina.⁵² Te sličnosti između Dukljaninovog spisa i italijanskih i engleskih hronika ne znače da ih je autor poznavao i koristio, već da su pripadali produkciji jednog vremena koja je slijedila identične obrasce pisanja. Živkovićevom stajalištu se usprotivio Radoman ističući Peričičeve i Nikčevićeve teze o barskoj nadbiskupiji, ali i opaske o romanskoj vlasteli.⁵³

Iako pripada novijoj generaciji historičara, i Mužićeva interpretacija odaje djelomičan uticaj romantizma, posebno kada govori o starini izvora: „*Ovo djelo je i jedini povijesni izvor za događanja na tome prostoru* (misli na prostor današnje Hrvatske i dijelova BiH), *posebno od sredine VI do svršetka VIII stoljeća.*“⁵⁴ Mužić je ovdje upao u zamku kontradikcije, jer već u nastavku spominje kako drugi, malobrojni izvori potvrđuju historijsku vjerodostojnost

⁴⁹ Živković, *Gesta regum Sclavorum* II, 59.

⁵⁰ Isto, 373.

⁵¹ a. Mijušković, *Ljetopis*, 107.

⁵² T. Živković je uočio i određene promjene u stilu pisanja, a koje su mu između ostalog poslužile i kao indikator u datiranju spisa. Istakao je i da je Dukljaninov spis ostao nedovršen, jer su za posljednja poglavlja karakteristična brzina i nemar u pripovijedanju, te mu je djelovalo kao da su brojne pojedinosti skraćene ili preskočene. To ga je potaklo na zaključak da se autoru žurilo da dovrši svoje pisanje.

⁵³ Vojislav D. Nikčević, „Dukljanski prevziter, Kraljevstvo Slovena“, u: *Monumenta Montenegrina*, Knjiga X, Podgorica, 2003, prema Radoman, *Gesta regum Sclavorum*, 109-111.

⁵⁴ Mužić, *Hrvatska kronika*, 93.

izvora. Ljetopis je datirao u razdoblje između 1143. godine – kada je na bizantski prijestol stupio Emanuel Komnen, i 1215. godine.⁵⁵

Historiografija se različito odnosila i prema vrsti i historiografskom žanru Ljetopisa popa Dukljanina. Njegov sadržaj ne odgovara ljetopisu budući da se ne navode godine, i na to je već ukazao Nikola Radojčić u svom kritičkom osvrtu na Šišićev komentar Ljetopisa. Prema Radojčiću, ovaj spis bi trebalo posmatrati kao rodoslov koji prikazuje historiju u obliku neprekinutog rodoslovlja.⁵⁶ Šišić je ovaj anonimni spis smatrao prvim slovenskim nacionalnim literarnim djelom, a njegovog pisca najstarijim narodnim književnikom. Vjerovao je i da spis sadrži usmenu tradiciju koja je karakteristična ne samo za historijski izvor, već je baštine i literarna djela.⁵⁷ Mijušković Ljetopisu u potpunosti odriče historiografsku vrijednost. Poput Šišića, i ovaj istraživač ga svrstava u književno djelo i naziva beletristikom.⁵⁸ Polemišući sa Radojčićevim zaključkom da Ljetopis popa Dukljanina ne može predstavljati ljetopis već rodoslov, Mijušković mu prigovara što ovaj spis nije nazvao „Pričanja popa Dukljanina“ ili „Historijska fantaziranja“ ili „Historijska paradoksanja popa Dukljanina“.⁵⁹ Smatrao je da bi takav naslov odvratio historičare od korištenja ovoga spisa kao historijskog izvora, jer „naša istorijska literatura bila rasterećena od mnogih teških zabluda...“⁶⁰ Za Mijuškovića su dakle zablude svi oni podaci koji nemaju potvrdu u drugim historijskim izvorima. Smatramo da je ipak Mijušković dospio u zabludu, jer, svaki istraživač koji dovoljno kritički pristupi analizi izvora, može izvući vrijedne historijske podatke i uklopiti ih u drugi, vjerodostojan historijski materijal. Najveći branilac ovog spisa kao historiografskog djela bio je Tibor Živković, koji smatra da se radi o gestama vladara i u skladu s tim naslovio ga je *Gesta Regum Sclavorum*. Tako je Živković nakon dubrovačkog ljetopisca Tuberonu i Nikole Radojčića bio naredni istraživač koji je ponudio svoje rješenje za naziv spisa. Živkovićevoj tvrdnji da se radi o gestama vladara suprotstavljen je Eduard Peričić. Peričić smatra da bi najadekvatniji naziv za Dukljaninov spis bila hronika, uostalom, kako je naglasio, takav naziv je i Dukljanin u konačnici dao svom djelu: *Sclavorum Regnum – Kraljevstvo Slavena*.⁶¹

⁵⁵ Pripovijedajući o smrti sv. Vladimira, pisac Ljetopisa napominje da je ovaj svetac pokopan u crkvi sv. Marije, gdje mu se nalaze kosti „do dana današnjega“. Na osnovu te formulacije, Mužić je vjerovao da piscu nije bilo poznato da su kosti sv. Vladimira prenesene iz crkve sv. Marije (u Krajini) u manastir Elbasanu (u Albaniji) što se dogodilo 1215. godine. Mužić je ostavio otvorenom i mogućnost da ljetopisac te promjene jednostavno nije unio svoj spis, Mužić, *Hrvatska kronika*, 29.

⁵⁶ Radojčić, *Ferdo Šišić*, 170.

⁵⁷ Šišić, *Letopis*, 164, 175, 179.

⁵⁸ a. Mijušković, *Ljetopis*, 119.

⁵⁹ Isto, 118.

⁶⁰ Isto, 119.

⁶¹ Peričić, *Sclavorum regnum*, 119.

PREPLITANJE LEGENDARNOG SA HISTORIJSKIM U LJETOPISU

Najčešće pitanje koje se nameće u radu sa historijskim izvorima odnosi se na to koliko je izvor zaista vjerodostojan. Kako bi se ocijenila vjerodostojnost ovog spisa kao pouzdanog izvora, najprije bi trebalo utvrditi koji su to spomenuti momenti a za koje se može reći da su historijski potvrđeni, odnosno da graniče sa legendarnim. Stoga, ne dijelimo mišljenje sa onim autorima (Mijušković) koji su ovaj spis u potpunosti odbacili kao historijski izvor i stavili ga pod okrilje književnosti. Iako je pomalo nezahvalan zadatak određivanje granica između legendarnog i historijskog u srednjovjekovnim spisima, smatramo da te spise ne bi trebalo olako odbaciti. U prvom redu stoga što bi historijska nauka, ionako oskudne izvorne osnove, ostala bez vrijednih podataka za srednjovjekovno razdoblje, a potom i zbog već istaknute činjenice, da su srednjovjekovna djela pisana sa svrhom ubjeđivanja čitaoca što je i kao takvo, svojevrsna poruka istraživaču. Posmatrajući u cjelini historiografiju o Ljetopisu popa Dukljanina, stekao se utisak da je kritika prethodnika dospjela u prvi plan zbog čega su izostala kvalitetnija rješenja osnovnih metodoloških problema. Pojedini istraživači su se tako udaljili od samog izvora što je stvorilo dodatne probleme. Uz konsultaciju historiografije, ovdje će se prvenstveno ostati dosljedno izvoru i u korelaciji sa drugim, dostupnim izvorima, ukazati na tragove historijskog u spisu. Kako bi se bolje shvatio kontekst Ljetopisa popa Dukljanina, najprije će se u nekoliko redaka osvrnuti na ulogu pisane riječi u kulturi srednjeg vijeka.

I Kulturni kontekst srednjovjekovnih spisa

Najveći uticaj na razvoj kulture u srednjem vijeku imala je Crkva. Ova jedina preživjela institucija iz rimskog razdoblja u velikoj mjeri je uticala i na samu prirodu spisa iz tog vremena, čineći ih dragocjenim dijelom baštine evropskog srednjovjekovlja. Tokom modernog vremena, uglavnom je bilo duboko ukorijenjeno gledište da su u Evropi i mediteranskom svijetu ranog srednjeg vijeka, spisi nastajali, bili upotrebljavani i čuvani prema potrebama crkvenih lica.⁶² Takvo stajalište je proizilazilo iz činjenice što su pripadnici

⁶² Warren C Brown, Marios Costambeys, Matthew Innes, Adam J Kosto, (Ed): *Documentary culture and the Laity in the Early Middle Ages*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013., 2.

klera u najvećoj mjeri bili nosioci pismenosti⁶³ tokom srednjeg vijeka, dok je Crkva imala monopol nad tumačenjem Svetog pisma. Kako je Sveto pismo bilo osnova srednjovjekovne kulture,⁶⁴ a znanje neophodno za funkcionisanje tog društva preneseno u pisanom obliku u vidu Biblije i njene egzegeze, statuta i spisa različitih vrsta,⁶⁵ ovisnost srednjovjekovnih spisa od crkvene tradicije činila se još većom. Sukob novog, kršćanskog duha sa antičkim naslijeđem odrazio se i na kulturu pisane riječi i to je dovelo do prožimanja antičkog kršćanskim. Tokom tog razdoblja - sukoba, prožimanja i preplitanja, između V i X stoljeća, izrodili su se načini razmišljanja i osjećaja, teme i djela, koji su oblikovali i odredili buduće ustroje srednjovjekovnog duha. Na nesreću antičkog naslijeđa, prevladala je *De Doctrina christiana* svetog Augustina (IV i V st.), koja je zagovarala kompromisno rješenje. Usljed iskrivljavanja misli antičkih autora i izdvajanja iz konteksta, antička misao uokvirena u kršćanski kalup, preživjela je u iskrivljenom obliku.⁶⁶ Vjerovalo se da je tekst Svetog pisma težak i tajanstven zbog čega je bilo potrebno da se objasni, i zato nastaje niz komentara i glosa. Traktati i poeme predstavljali su istinske izvore srednjovjekovne kršćanske misli, a crkveni oci sve više postaju uzorima u kojima se tragalo za suštinom.⁶⁷

Bilo bi pogrešno vjerovati da su srednjovjekovni spisi bili u cjelosti podređeni crkvenoj tradiciji. Crkvenoj se suprotstavila narodna, usmena tradicija, koja se vremenom pretočila u pisanu riječ. Trebalo je sačekati XI i XII stoljeće prije nego što su se pojavila pojedina djela napisana narodnim govorom, da bi tek nakon druge polovine XIII stoljeća pisana forma i pisanje postali dominantni u društvenom životu. Smanjenje cijene pisanih materijala kroz sve veću upotrebu papira, i paralelno s tim, rastuća upotreba narodnih govora (iako je stoljećima latinski ostao visoko cijenjen jezik), bili su glavni faktori pobjede pisane kulture nad usmenom tradicijom.⁶⁸ Gdje su se to uklopili laici i narodna tradicija, ocjenio je Le Goff kada je govorio o odnosu između klerikalne kulture i narodne tradicije u Merovinškoj civilizaciji.⁶⁹ Primjetio je dvije važne pojave koje utiču na povezanost društvenih skupina i kulturnog nivoa

⁶³ Isključivo latinske pismenosti. U srednjem vijeku pismenost se određivala sposobnošću pojedinca da može čitati i pisati na latinskom jeziku. Dok je latinski bio jezik kojim se pisalo i čitalo u srednjovjekovnoj Evropi, drugim jezicima, koji su se upotrebljavali u širim narodnim masama, rijetko se pisalo i čitalo, Franz H. Bauml, „Varieties and Consequences of Medieval Literacy and Illiteracy“, u: *Speculum* 55, II, 1980., 238.

⁶⁴ Le Goff, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, 146.

⁶⁵ Bauml, *Varieties and Consequences*, 237.

⁶⁶ Le Goff, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, 143, 144.

⁶⁷ Isto, 145.

⁶⁸ Marco Mostert, „The Memory of Writing. Thoughts about How the Introduction of Written Culture Restructured Memory in the Middle Ages“, u: *Erfahren, Erzählen, Erinnern. Narrative Konstruktionen von Gedächtnis und Generation an Antike und Mittelalter*, 9, University of Bamberg Press, 2012., 21.

⁶⁹ Jacques Le Goff, *Time, work, and culture in the Middle Ages*, The University of Chicago Press, Chicago, 1980., 154.

u ranom srednjem vijeku: seljaštvo kao grupa pritiska nasuprot klera koji je monopolizirao sve oblike pisane kulture. Posebno zanimljivu i novu percepciju ovog pitanja dali su autori djela *Documentary culture and the Laity in the Early Middle Ages*, koji su smatrali da je potcijenjena uloga laika u vezi sa nastankom i upotrebom spisa, posebno za razdoblje ranog srednjeg vijeka.⁷⁰ Narodna tradicija bila je snažna i faktor na koji se moralo računati. Kako bi se približili širim narodnim slojevima, crkvena lica je nisu smjela zanemariti. Zaodjenuta kršćanskim duhom, narodna, prvenstveno usmena tradicija, dobila je priliku za trajnijim memorisanjem u formi spisa. Spoj kršćanskog srednjovjekovnog duha i narodne tradicije predstavljao je u svojoj suštini i Ljetopis popa Dukljanina, ali ne smije se zanemariti ni njegova historiografska uloga.

II Crkveni kontekst Ljetopisa popa Dukljanina

U uvodu⁷¹ svog spisa, anonimni pisac se obraća čitaocu, odnosno svećenstvu i građanstvu grada Bara (primjedba Mošina, izvorno: *...nostrae civitatis...*) od kojih je zamoljen da sa slavenskog na latinski jezik prevede spis o Gotima, koji se latinski zove *Regnum Sclavorum*.⁷² Obraćanje svećenstvu oznakom *...dilectis in Christo fratribus ac venerabilibus sacerdotibus...* najveći je pokazatelj da je pisac pripadao kleru i to se ne dovodi u pitanje. Iz te formulacije isključuje starce i omladinu kojima se posebno obraća. Inače jeobraćanje svećenicima uz spomenutu formulaciju bila vrsta uobičajenog pozdrava srednjovjekovnih pisaca, kao i naznaka da je djelo pisano po narudžbi ili na molbu pojedinaca.⁷³ Kao crkveno lice, pisac je morao poznavati latinski jezik, ali zahvaljujući djelovanju među narodom, poznao je i narodni jezik. Da je pisac svojim porijeklom bio vezan za narod i mjesto o čijoj prošlosti piše, išla bi u prilog i piščeva napomena da nije ništa pisao osim onoga što je čitao i

⁷⁰ Vidjeti: Warren C Brown, Marios Costambeys, Matthew Innes, Adam J Kosto, (Ed): *Documentary culture and the Laity in the Early Middle Ages*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.

⁷¹ U Hrvatskoj redakciji nema uvodnog obraćanja pisca čitaocu.

⁷² Auctor ad lectorem. Rogatus a vobis dilectis in Christo fratribus ac venerabilibus sacerdotibus sanctae sedis archiepiscopatus Dioclitanae ecclesiae, necnon et a pluribus senioribus. maxime a iuvenibus nostrae civitatis, qui non solum in audiendo seu legendo, sed {etiam} in exercendo bella – ut iuvenum moris est – delectantur, ut Libellum Gothorum, quod Latine Sclavorum dicitur regnum, quo omnia gesta ac bella eorum scripta sunt, ex sclavonica littera verterem in latinam, vim inferens meae ipsae senectuti, vestrae postulationi, fraterna coactus charitate, parere studui. Verum tamen nullus legentium credat, alia me scripsisse praeter ea, quae {legi et} a patribus nostris et antiquis senioribus veridica narratione reer audivi; Mošin, *Ljetopis popa Dukljanina*, 39.

⁷³ Kovačević je zapazio da je skoro iste riječi upotrijebio Alfrid (IX st.) u viti sv. Liudgera, biskupa Minster: „*Alfridus Dei gratia episcopus dilectis fratribus et monachis in cenobio sancti Salvatoris et sancti patri Liutgeri Domino servientibus in Christo*“, Jovan Kovačević „O uvodu Barskog rodoslova“, u: *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 1956, 13/14, 61, 62.

čuo *a patribus nostris et antiquis senioribus*. Pisac je bio dobro upućen u usmenu tradiciju koju je koristio zajedno sa drugim pisanim izvorima koje, izuzev u dva slučaja, ne otkriva.⁷⁴ Pozivanje na izvore još je po nečemu znakovito – predstavlja jasan pokazatelj da je spis pretendovao da bude historiografski priručnik ali ne i beletrističko djelo, kako je to htio Mijušković. Iako u političkom smislu teži ka cjelovitosti i kontinuitetu jedne dinastije (o čemu će biti govora u narednom poglavlju), spis je u velikoj mjeri prožet religioznim tonom kojem poseban pečat daje legenda o svetom Vladimiru. Dolazak pagana - Gota i Slavena, koji se u spisu identificiraju kao jedno, i njihov odnos prema domicilnom romaniziranom kršćanskom stanovništvu trebalo je da posluži kao uvertira jednom novom narastajućem kršćanskom kraljevstvu.

Iako su i nakon pokršćavanja Gota, odnosno Slavena, zapisi o vladarima novoutemeljene dinastije uglavnom bili kratki, pisac nije propustio priliku da za paganske vladare doda i opasku o njihovom odnosu prema kršćanima. U kršćanskom duhu, pisac je u porazu kršćana vidio božiju odluku *{dei iudicio}* za koju pretpostavlja da je prethodio neki veliki grijeh *{magnum peccatum}*. Božija volja spominje se na više mjesta u Ljetopisu, što je dokaz da je Biblija bila uzor piscu.⁷⁵ Piščeva subjektivnost vidi se i iz njegovog karakteriziranja Gota kao okrutnih *{...victoriam Gothi crudeles habuerunt...}* ali isto tako i piščevog odbijanja da piše o životu i djelima paganskih vladara koji „su bili neprijatelji i progonitelji kršćana: „*Et quia inimici et persecutores christianorum (erant), longum duximus narrare eorum iniquos actus et vitam, quoniam ad meliora et delectabiliora tendere festinamus.*“⁷⁶ Banašević je u Dukljaninovu tumačenju pobjede *Gothi crudeles* i porazu koji su pretrpjeli starosjedoci (kod Banaševića stoji Romani) vidio odraz piščevih crkvenih shvatanja ali i njegovo romansko porijeklo.⁷⁷ Prema tom autoru, poraz kršćana radi grijeha imao je uporište u Starom zavjetu, i to u pobjedi Filistejaca nad Saulom „*koji je poginuo za bezakonje svoje*“. Istakao je da je takvo crkveno shvatanje, koje je širila i pravoslavna crkva,

⁷⁴ Anonimni pisac upućuje na *librum Sclavorum, qui dicitur Methodius* koja sadrži zakone i običaje koje je Svetopelek ustanovio na saboru u Dalmi. Nakon završetka pripovijedanja o svetom Vladimiru, pisac je sve zainteresovane za moći i čuda Vladimirova uputio na knjigu o njegovim djelima, Mošin, *Ljetopis*, 56, 85.

⁷⁵ Govoreći o Vladislavovom odmetništvu od kršćanstva, pisac ističe da je pao „po božijem sudu“ *{divino iudicio}* u jamu i umro; bježeći od sina Časlava, Radoslav se uspio ukrcati u lađu koja je tu prolazila „po božijoj volji“ *{voluntate dei}*; Isto, 57, 63; Vidi: „*Jer je bolje da stradate zato što činite dobro, ako je to Božija volja...*“, 1. Petrova 3:17; „*Pavle, Božijom voljom pozvan za apostola Isusa Hrista...*“, 1 Korinćanima 1,1; „*...Jer je to za vas Božija volja...*“, 1. Solunjanima, 5:18, *Biblija, Stari i Novi savez*, priredio: Pavle Simović, Cetinje, 2019.

⁷⁶ Mošin, *Ljetopis popa Dukljanina*, 47.

⁷⁷ Banašević, *Letopis*, 53.

ostavilo traga i u narodnoj tradiciji, a svoj umjetnički izraz je dobilo u prvom kolu Gorskog vijenca: “*Bog se dragi na Srbe razljuti za njihova smrtna sagrešenja...*”⁷⁸

Anonimni pisac nije imao namjeru da čitaoca detaljnije izvještava o novim doseljenicima u Istočno Rimsko Carstvo. Zato su i podaci koje o njima pruža u priličnoj zbrci, a to se najbolje vidi iz poistovjećivanja Gota sa Slavenima,⁷⁹ što je vjerovatno odraz iskrivljene usmene tradicije. Datirajući doseljenje Gota u vrijeme vladavine istočno-rimskog cara Anastazija (491-518), te za vrijeme pape Gelazija (492-496) kada su se proslavili kapuanski biskup German (516-541), kanusinski biskup Sabin (514-556) te sveti Benedikt (529- oko 543),⁸⁰ pisac u nastavku daje poprilično površne podatke o nizu vladara koji su vladali jedan za drugim, sve do vremena misionarstva Konstantina (Ćirila) *{vir sanctus}* i pokršćavanja doseljenika. Svodeći odnos doseljenih prema starosjediocima na odnos: pagani - kršćani, pisac je štedio svoje pero i kod opisa ratova sa starosjediocima ali i sa istočno-rimskim carem. Ukratko je istaknuto da je nakon krvavih ratova Ostroilo zauzeo cijelu Dalmaciju i primorske krajeve, te je zasjeo u *regione Praevalitana*.⁸¹ Za vrijeme dok je njegov sin Svevlad osvajao *regiones transmontanas*, careva vojska je porazila Ostroila u Prevalitani.

Anonimni pisac je mnogo veću pažnju usmjerio na događaje u vezi sa pokršćavanjem Slavena. Opis događaja ne odgovara u potpunosti stanju potvrđenom historijskim izvorima, što bi opet moglo upućivati na iskrivljenu usmenu tradiciju ili nedostatak odgovarajućih izvora. Konstantin (Ćirilo) i sabor u Dalmi činili su okosnicu pripovijedanja o pokršćavanju. Dok Konstantin predstavlja historijsku ličnost, spomen sabora u Dalmi nema potvrdu u historijskim izvorima i graniči sa legendarnim. Iako je poznato da su Konstantin (Ćirilo) i Metodije odigrali značajnu ulogu u pokršćavanju Slavena, pisac Ljetopisa je iz te misije izostavio Metodija.⁸² Stoga bi bilo opravdano pretpostaviti da je koristio samo Žitije

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ „...*Gothi, qui et Sclavi...*“, Mošin, *Ljetopis popa Dukljanina*, 46.

⁸⁰ Ove podatke pisac Ljetopisa mogao je preuzeti iz nekog crkvenog spisa, a prema Mošinu to je bio životopis sv. Benedikta, Mošin, *Ljetopis popa Dukljanina*, 40.

⁸¹ Pretpostavlja se da je naziv Prevalitana izveden iz nepoznatog ilirskog korijena, a u vezi sa latinskim *prae*. Do 306. godine bila je u sastavu rimske provincije Dalmacije kada je izdvojena u posebnu provinciju. Nakon podjele Carstva na Istočno i Zapadno, provincija Prevalitana je pripala Istočnom Carstvu. Na zapadu je Prevalitana graničila sa Dalmacijom, na sjeveru sa provincijom Gornjom Mezijom, na istoku sa Dardanijom i Makedonijom Salutaris, a na jugoistoku sa provincijom Novi Epir; Kovačević, *Od dolaska Slovena*, 241 - 242.

⁸² Konstantin (826.-869.) i Metodije (815.-885.) bili su sinovi Leona, visokog oficira iz Soluna. Zahvaljujući kontaktu sa Slovenima, koji su bili nastanjeni u zaleđu Soluna, Konstantin i Metodije mogli su da nauče slovenski jezik. Poznavanje jezika i običaja Slovena bio je razlog zašto im je bizantski car Mihajlo povjerio kršćansku misiju u Moravskoj (867.). Kako je za uspješan misionarski rad bilo neophodno stvaranje slovenskog pisma, Konstantin je započeo rad na stvaranju prvog slovenskog pisma. Propovijedanje kršćanstva narodnim

Konstantinovo.⁸³ Uz hvalospjeve upućene Konstantinu, pisac je ne otkrivajući detalje o misiji, istakao zaslugu ovog misionara u pokrštavanju hazarske zemlje *{totam Casariam provinciam}*⁸⁴ i bugarskog naroda *{totam gentem Bulgarinorum}*. Podatak o Konstantinovo misiji u Hazariji sačuvalo se u Konstantinovom životu, a tim pitanjem se posebno pozabavio ruski slavista Vladimir Ivanovič Lamanski. Najprije je ocijenio da to život nije historijsko djelo već “*religiozni roman, koji je u staro doba zamjenjivao naše historijske romane*,” ali i da je osnova panonske legende istinita.⁸⁵ Lamanski je tvrdio da za hazarsku misiju Konstantina u životu ima malo istine, te da je ona gotovo u cjelosti rezultat mašte pisca tog života. Ipak nije isključio mogućnost da je hazarsko poslanstvo zaista upućeno u Carigrad kako bi zatražilo propovjednika. Takvu mogućnost pravdao je činjenicom da je u IX stoljeću Hazarija podrazumjevala geografski pojam koji je obuhvatao i krajeve kijevskih Slovena. Vjerovao je da je bila mala mogućnost da su židovski Hazari⁸⁶ uputili poslanstvo u Carigrad i tražili propovjednika, već su to bili hazarski slovenski podanici, tačnije kijevski Sloveni. Da je bilo tako, Lamanski je Konstantinovom životu suprotstavio latinsku legendu Gauderiha o putovanju Konstantina u Hazariju.⁸⁷ Muhamed Hadžijahić je imao drugačije mišljenje. On je na osnovu faksimila koji je objavio Mijušković *Casariam* pročitao kao Cezareja.⁸⁸

Dok se vjerodostojnost pokrštavanja hazarskog naroda u IX stoljeću temelji na pretpostavkama, bolje je poznata kršćanska misija među Bugarima koja se prvi put spominje u češkoj legendi o sv. Ludmili (XIII st.). Međutim, kako se na drugim mjestima u Ljetopisu

jezikom rezultiralo je brzom evangelizacijom Moravske. Konstantin je umro 14. II 869. godine u rimskom manastiru, a Metodije je dalje nastavio sa misionarskim radom, Božidar Ferjančić, *Vizantija i Južni Sloveni*, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije, Beograd, 1966, 42-43; Mirko Perković, *Prvi slavenski prosvjetitelji Sv. Ćiril i Metodije*, Hrvatska štamparija, Split, 1927, 3, 5.

⁸³ Nastalo je između 869. i 882. godine. Do danas je sačuvano u potpunom tekstu, i to u rukopisima iz XV i kasnijih stoljeća. Podaci o životu i djelu Konstantina i Metodija u njihovim posebnim životima, sakupljeni su još za vrijeme njihovog života i neposredno nakon smrti, Ivanka Petrović, „Sadržajne i literarne osobine odlomaka „Žitija Konstantina – Ćirila“ u hrvatskoglagojskim i ruskim tekstovima“, u: *Croatica 19*, 1983, 113, 114; Mužić je prihvatio Hadžijahićevo mišljenje da je pisac Hrvatske hronike imao neki izvor o Ćirilovoj misiji koji se nije sačuvao, Mužić, *Hrvatska kronika*, 84.

⁸⁴ Hazari su bili turkijski narod, rasprostranjen u stepama Centralne Azije ili u planinama Ural ili Kavkaz. Grčki pisac Teofan (IX st.) pisao je da su Hazari bili „istočni Turci“. I drugi pisci za njih kažu da su pripadali turkijskom narodu (arapski hroničar Al Masudi, kineski hroničar T’angshu, učenjak iz Barselone Rabbi Yehudah ben Barzillai, poljski pisac Martinus Oppaviensis). Turski i jevrejski rodoslovni mitovi, zabilježeni od kralja Josefa i Yosippona, identificiraju Hazare kao „braću ostalih turkijskih plemena kao što su Bugari i Sabiri“. Između 630. i 660. godine utemeljili su nezavisnu državu koja se prostirala između Volge i utvrđenog grada Derbenta, na zapadnoj obali Kaspijskog jezera. Među prvima koji su bili na udaru hazarske države bili su Bugari, Kevin Alan Brook, *The Jews of Khazaria*, Third edition, Rowman & Littlefield, Lanham Maryland, 2008, 2, 14.

⁸⁵ Prema, Vladimir Mošin, „Hipoteza Lamanskoga o hazarskoj misiji sv. Ćirila“, u: *Južnoslovenski filolog*, Knjiga 6, Beograd, 1926.-1927, 134.

⁸⁶ Hazari su u VIII stoljeću prešli na judaizam, Isto, 135.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ Muhamed Hadžijahić, *Povijest Bosne u IX i X stoljeću*, Preporod, Sarajevo, 2004, 209.

ne osjeća uticaj češke legende, Mošin je vjerovao da je postojao neki stariji zapis koji je poslužio kao izvor Ljetopisu ali i legendi o sv. Ludmili.⁸⁹ Hadžijahić je upozorio na jednu rusku hroniku koja spominje Konstantina kao učitelja bugarskog naroda.⁹⁰ Misionarski rad Konstantina i Metodija, a posebno njihovih učenika, ostavili su trag u kulturnoj i crkvenoj organizaciji Bugarske. Pod pritiskom Bizanta koji iz političkih razloga nije mogao dopustiti učvršćivanje latinske crkve u neposrednom susjedstvu, Bugarska iz vremena vladavine Borisa (852-889), bila je prisiljena da se 864. godine prikloni carigradskom patrijarhu. Nezadovoljan odnosom Bizanta prema bugarskoj crkvi kojoj je odbijao priznati samostalnost, Boris se ponovo okrenuo Rimu (865) ali je tu izostala očekivana podrška. Nezgoda položaj Bugarske i njene crkve, naveo ju je ponovo na saradnju sa Bizantom (869-870) čime je označen početak stvarnog rada na kristijanizaciji Bugarske. Stvarna zasluga za kristijanizaciju Bugarske pripala je Metodijevim učenicima koji su organizovali misionarski rad na slovenskom jeziku.⁹¹ Konstantinovi i Metodijevi učenici su u Bugarskoj utemeljili dva kulturna centra – u prijestolnici bugarskog vladara i u Makedoniji.⁹² Kako je intenzivnije širenje kršćanstva u Bugarskoj započelo nakon Konstantinove smrti, jasno je da nema mnogo istine kada pisac u Ljetopisu kaže da je pokrstio „sav bugarski narod“. Zasluge za pokršćavanje Bugara pripadale su Konstantinovim i Metodijevim učenicima, koji su zahvaljujući tekovinama svojih učitelja doprinijeli bržoj i lakšoj kristijanizaciji Bugarske.

Prenaglašena uloga Konstantina očita je i u pokršćavanju Svetopelekovog⁹³ kraljevstva, ali ni tu razvoj događaja ne odgovara u potpunosti istini. Prema Ljetopisu, na poziv pape

⁸⁹ Mošin, *Ljetopis*, 48.

⁹⁰ Muhamed Hadžijahić, „Pitanje vjerodostojnosti sabora na Duvanjskom polju“, u: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 8, 1970, 256.

⁹¹ Ferjančić, *Vizantija i Južni Sloveni*, 43-45.

⁹² Lape Ljuben, „Makedonci u ranofeudalno doba“ u: *Historija naroda Jugoslavije I*, Beograd, 1953, 270.

⁹³ U Ljetopisu popa Dukljanina, Svetopelek je bio jedanaesti po redu vladar iz Dukljaninove goto-slavenske dinastije. U Hrvatskoj redakciji spominje se isti vladar pod imenom Budimir. Ime Svetopoeleka, odnosno Budimira, izazvalo je posebno pažnju u historiografiji. Šišić je istakao da se među južnim Slovenima nigdje ne spominje ime Svatopluka, što mu je poslužilo kao opravdanje njegove tvrdnje da se u Ljetopisu najprije spominjao Budimir, kao i u Hrvatskoj redakciji, te je pod uticajem glosatora Budimir preimenovan u Svatopluka. Vjerovao je da je glosator latinske redakciji izvršio tu promjenu u tekstu, po uzoru na Žitije sv. Metodija koji spominje Svatopluka kao poznatog moravskog kneza, Šišić, *Letopis*, 135, 136. Prema Hrvatskoj redakciji i marginalnoj bilješci kod Orbinija, Budimir je nakon krštenja dobio ime Svetopluk. Mošin je ostao vjeran imenu Svetopelek koje donosi Latinska verzija i Orbinijevo izdanje, Mošin, *Ljetopis*, 48; Hadžijahić je smatrao da je ime kralja Svetopeleka bio pogrešan prijevod izraza „sveti puk“ sa slavenskog originala. Pozivajući se na Manfreda Hellmanna koji je analizirajući riječ *populus* u djelu *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* došao do zaključka da ta riječ dolazi u značenju kršćanske zajednice, Hadžijahić je smatrao i u izrazu sveti puk vidio oznaku za kršćansku zajednicu Hadžijahić, *Kako su nastali najstariji naši Ljetopisi*, 63, 64. Živković je bio uvjeren da prevodilac Hrvatske redakcije nije shvatio da je Svetoplek lično ime, već ga je preveo kao Sveti puk. Vjerovao je i da je isti prevodilac ime pročitao kao Budimir pa mu Svetopluk bilo suvišno. Ime Budimir je bilo bitno u srednjoj i sjevernoj Dalmaciji i stoga je ušlo u prvobitnu verziju spisa. Kako je u Baru to ime bilo nepoznato, pisac Ljetopisa je zadržao samo ime Budimir. Živković je ime Budimir doveo u vezu sa legendarnim

Stjepana⁹⁴ Konstantin se zaputio u Rim i prilikom prolaska kroz Svetopelekovo kraljevstvo, ovaj misionar je tu primljen sa počastima. Konstantinovo pripovijedanje o Kristu potaklo je Svetopeleka da se prekrsti *cum omni regno suo*.⁹⁵ Ovakav slijed događaja ne odgovara istini najprije zato što su braća dobila poziv od pape Nikole I, te su se iz Moravske zaputili ka Rimu kako bi papi predočila osnovne ideje svoje misionarske djelatnosti. Na putu prema Rimu, Konstantin i Metodije su prošli kroz donju Panoniju gdje je slovenski knez Kocelj prihvatio njihovo propovijedanje kršćanske vjere na slovenskom jeziku.⁹⁶ Prema Hadžijahiću, ovaj dio koji je nešto drugačije prikazan u Hrvatskoj hronici⁹⁷, podudara se sa Moravskom legendom. Dok se u Moravskoj legendi govori o zemlji Moravskoj, u Hrvatskoj hronici to je bilo kraljevstvo svetog puka, odnosno, u Ljetopisu popa Dukljanina – Svetopelekovo kraljevstvo. Hadžijahić je upozorio da se pod Moravskom podrazumjevaju Velika Moravska i Južna Moravska, a ovu posljednju je poistovjetio sa kraljevstvom svetog puka (u Ljetopisu, Svetopelekovo kraljevstvo). Vjerovao je da se tekst odnosi na Južnu Moravsku zato što je u vrijeme Konstantinove misije Velika Moravska bila pokrštena djelovanjem irskih redovnika.⁹⁸

Poznato je da za Konstantina ne postoji historijsko uporište da je boravio u nekoj od južnoslovenskih zemalja.⁹⁹ Prema tome, zaključci o Konstantinovoj misiji u Svetopelevom kraljevstvu se ne zasnivaju na vjerodostojnim vijestima. Najzanimljivije tumačenje ovog događaja dao je Peričić. Smatrao je da se Konstantinova misija u Svetopelevom kraljevstvu odnosi na Hrvatsku.¹⁰⁰ Kao što je istaknuto ranije, Peričić je u zaključio da je pisac Ljetopisa bio Grgur iz Zadra i u skladu sa tim zaključkom vjerovao je da je u tom gradu postojala neka predaja o Konstantinovoj misiji do koje je pisac mogao doći. Ostavio je mogućnost da su se Konstantin i Metodije na svom putu ka Rimu zadržali u Zadru, kod carskog namjesnika za Dalmaciju. Dok za tu misiju nema podataka u sačuvanim izvorima, Peričić se poziva na Mihaila Lackog koji je na osnovu *Žitija Naumova* dokazao da je Metodije, vraćajući se iz

precima Šubića, Živković, *Gesta Regum Sclavorum*, 129, 130; Mužić je upozorio na mišljenje Hadžijahića koji je nije isključivao postojanja kralja Budimira. Hadžijahić je ime kralja Budimira povezao sa Butmirom za koji se zahvaljujući osmanskim katastarskim defterima iz XV stoljeća vidi da se u vrijeme popisa Butmir nazivao Budimir, Mužić, *Hrvatska kronika*, 79, 80.

⁹⁴ Pisac Ljetopisa pogrešno navodi da je Konstantin krenuo u Rim na poziv pape Stjepana. Bio je to Nikola I (858-867), na čiji poziv su se braća Konstantin i Metodije zaputila u Rim, kako bi papa ispitao njihovo učenje i dao im dozvolu za misionarski rad. Budući da je Nikola I u međuvremenu umro, dozvolu su dobili za vrijeme njegovog nasljednika pape Hadrijana II (867-872), Ferjančić, *Vizantija i Južni Sloveni*, 43.

⁹⁵ Mošin, *Ljetopis*, 49.

⁹⁶ Ferjančić, *Vizantija i Južni Sloveni*, 43.

⁹⁷ U Hrvatskoj hronici stoji da je Konstantin {*Konstanc*}, otišao u Hazariju {*Kazarika*} u kojoj *pribiva kraljujući Sveti puk*, kojeg je obratio. Na poziv pape Stjepana krenuo je u Rim i tom prilikom je prošao kroz *kraljevstvo Svetog puka* koje je obratio i kojim je vladao kralj Budimir, Mošin, *Ljetopis*, 49.

⁹⁸ Hadžijahić, *Povijest Bosne*, 81, 82.

⁹⁹ Isto, 210.

¹⁰⁰ Peričić, *Sclavorum regnum*, 257.

Rima (870/880.) proputovao kroz primorske krajeve Hrvatske. Peričićeva tvrdnja o Konstantinovo misiji u Hrvatskoj ne može se prihvatiti. Da je zaista Konstantin misionarski djelovao i u južnoslovenskim zemljama, tako bitan podatak sigurno bi bio spomenut u Porfirogenetovom djelu *De administrando imperio*. Takav zaključak se još više čini izglednijim ako se uzme u obzir ugledno porijeklo Konstantina i Metodija, kao i činjenica da su bili sinovi visokog bizantskog vojnog zapovjednika Leona. O pokrštanju Južnih Slovena govori se u XXIX poglavlju Konstantinovog djela.¹⁰¹

Piščevim navodima u Ljetopisu da je, zahvaljujući pripovijedanju Konstantina „*rex Svetopelek credidit Christo et baptizatus est cum omni regno suo...*“¹⁰², suprotstavlja se Porfirogenet kada kaže da je car Vasilije poslao carskog predstavnika sa sveštenicima da pokrsti sve one koji se zateknu nepokršteni među Srbima, Hrvatima, Zahumljanima, Travunjanima, Konavljanima, Dukljanima i Paganima.¹⁰³ Dakle, jasno je da je proces pokrštanja tekao postepeno, a odvijao se u sferi nadmetanja između Rima i Bizanta. Insistiranje na Konstantinu kao jedinom misionaru među slavenskim doseljenicima, kojeg je i papa Stjepan želio vidjeti jer je svojim propovijedima obratio *innumerabilem gentem*, upućuje nas na zaključak da je pisac Ljetopisa težio da novoutemeljeno kraljevstvo stavi pod sferu latinskog Zapada i uticaj pape, te na taj način eliminiše bizantski uticaj. U prilog takvom zaključku išao bi i fiktivni sabor u Dalmi, koji ne predstavlja ništa drugo nego demonstraciju papinog autoriteta i moći zapadne Crkve.

Sabor u Dalmi¹⁰⁴ bio je predmet mnogih rasprava. Rezultati istraživanja varirali su od potpunog negiranja,¹⁰⁵ do vjerovanja da je taj događaj zaista imao historijsko uporište.¹⁰⁶ Prema navodima anonimnog pisca, Svetopelek je uputio poslanike papi Stjepanu i caru Mihajlu¹⁰⁷ kako bi mu poslali stare isprave koje sadrže popisane međe i granice zemalja. Na njih je bio upućen jer se niko nije našao iz njegovog kraljevstva dovoljno učen da poznaje granice i međe svih okružja i oblasti kraljevstva. Dok pisac prešućuje da izvijesti o tome kako

¹⁰¹ Peričić, *Sclavorum regnum*, 257, Porfirogenet pripovijeda kako je na molbu slovenskih poslanika iz Sklavonija (grčki *Σκλαβηνία*, Bizantinci su pod tim pojmom podrazumijevali prve slovenske samostalne teritorije na Balkanu) car Vasilije (vl. 867-886.) poslao carskog predstavnika sa sveštenicima kako bi se pokrstili do tada nekršteni, Božidar Ferjančić, *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II*, Beograd, 1959, 16.

¹⁰² Mošin, *Ljetopis*, 49.

¹⁰³ Porfirogenet, *Vizantijski izvori*, II, 16.

¹⁰⁴ U Hrvatskoj redakciji ne spominje se Dalma, već planina Hlivaj {*najdoše kralja na planini, ka se diše Hlivaj*}. Obično se u historiografiji Dalma ubicira u Livanjsko, odnosno Duvanjsko polje.

¹⁰⁵ Šišić, *Letopis*, 166; Banašević, *Letopis*, 56; Živković, *Gesta Regum Sclavorum II*, 136.

¹⁰⁶ v. Luka Jelić, „Duvanjski sabor“, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol.10, Zagreb, 1909, 138 – 145.; Štedimlja Savić Marković, „Zagonetka popa Dukljanina“, u: *Crkva u svijetu*, Vol. IV, Split, 1969, 80; Hadžijahić, *Pitanje vjerodostojnosti sabora na Duvanjskom polju*.

¹⁰⁷ Car Mihajlo III je vladao od 842. do 867. godine i bio je savremenik Konstantina, Mošin, *Ljetopis*, 50;

je bizantski car reagovao na Svetopelekovu molbu, ne štedeći pero, istakao je papinu radost zbog prilike koja mu se ukazala da učvrsti crkvenu organizaciju u Svetopelekovom kraljevstvu. Sabor je trajao dvanaest dana,¹⁰⁸ a pored njegovih inicijatora - apostolskog vikara Honorija i kralja Svetopeleka, prisustvovali su mu „*omnes populos terrae et regni*“, bizantski poslanici Leon i Jovan, i „*alii sapientes, qui a rege et cardinalibus honorifice suscepti sunt*.“¹⁰⁹ Dalje je pisac izvijestio o crkveno – državnom uređenju koje je ustanovljeno na saboru u polju Dalmi.¹¹⁰ Ti podaci (zajedno sa ostalim sadržajem spisa) o uređenju Svetopelekovog kraljevstva poslužili su Nikoli Radojčiću za njegov prilog o *Društvenom i državnom uređenju kod Srba u ranom srednjem vijeku*.¹¹¹ Radojčić je istakao da je u slučaju neznanja o granicama, obraćanje papi i caru bio slučaj na Zapadu kao i među Južnim Slovenima, jer su to bile „starodrevne vlasti, sa dugim i čuvanim tradicijama.“¹¹² Pravilno je ocijenio da je pisac „racionalistički obradio pitanje udaranja državnih granica“, jer iako nije tačno znao kuda su išle granice, naslutio je da su one mogle pratiti tok voda i pravac planina. Ipak, Radojčić zamjera piscu jer stvaranje državne organizacije nije prikazao kao proces koji se odvijao postepeno, već odjednom. To je moglo nastati kao rezultat poznavanja legendarnih osnivača državnog uređenja poput npr. Likurga, te je stoga i anonimni pisac stvorio Svetopeleka kao legendarnog kralja koji je prikazan kao utemeljitelj „uglavnom stvarnog stanja“ državnog uređenja.¹¹³

¹⁰⁸ Živković je u broju dana – dvanaest, vidio kršćansku simboliku jer je pretpostavio da bi taj broj upućivao na dvanaest apostola, Živković, *Gesta Regum Sclavorum*, 137.

¹⁰⁹ Mošin, *Ljetopis*, 52.

¹¹⁰ Prema sadržaju latinskih i grčkih povelja, koje su Svetopeleku poslali papa i istočnorimski car, utvrđene su međe i granice Svetopelekovog kraljevstva na sljedeći način: prema toku rijeka koje teku sa planina i utječu u more prema jugu nazvao je Primorje; oblast gdje rijeke teku sa planina u pravcu sjevera i utječu u rijeku Dunav nazvao je Srbijom. Primorje je podijelio na Bijelu Hrvatsku koja se naziva Donjom Dalmacijom i Crvenu Hrvatsku, koja je poznata i kao Gornja Dalmacija. U dogovoru sa papom Stjepanom, u Bijeloj Hrvatskoj je splitsku crkvu uzdigao na rang metropolije kojoj su bile podređene crkve: Split, Trogir, Skradin, Arauzonu (tvrđava Zadar), Nin, Rab, Osor, Veglu (Krk) i Epidaur (Raguzij). U Crvenoj Hrvatskoj je po starom pravu Dukljansku crkvu uzdigao na rang metropolije i podredio joj crkve: Antibar, Budvu, Kotor, Ulcinj, Svač, Drivast, Pulat, Srbiju, Bosnu, Tribunju i Zahumlje. Srbiju (Zagorje) podijelio je u dvije oblasti: Bosnu i Rašku. U svakoj od oblasti postavio je bana tj. vojvodu – od svoje braće po krvi; župane, tj. komese, i satnike, tj. centurione – iz reda plemenitih ljudi tih oblasti... Na kraju, pisac je pozvao sve oni koji bi željeli da upoznaju zakone i običaje utemeljene na saboru, da pročitaju slovensku knjigu „*Methodius*“, Mošin, *Ljetopis*, 53 -56; Ova Crvena Hrvatska o kojoj prvi pomen donosi Ljetopis popa Dukljanina {*Croatiam Rubeam*}, u historiografiji je izazvala posebnu pažnju; v: Vjekoslav Klaić, „*Crvena Hrvatska i Crvena Rusija*“, *Hrvatsko kolo*, Matica hrvatska, Zagreb, 1927; Dominik Mandić, *Crvena Hrvatska u svjetlu povijesnih izvora*, ZIRAL, Rim, 1972; Savić Marković Štedimlja, *Crvena Hrvatska*, LAUS, Split, 1991;

¹¹¹ Vidi: Nikola Radojčić, „O društvenom i državnom uređenju kod Srba u ranom srednjem vijeku prema Barskom rodoslovu“, u: *Glasnik Skopskog naučnog društva XV*, 1935, 1-28.

¹¹² Radojčić, *O društvenom i državnom uređenju*, 7.

¹¹³ Isto, 7-8.

Oni istraživači koji su negirali održavanje sabora u Dalmi, smatrali su da je mogao odražavati duh vremena za koji je anonimni pisac pronašao izvor u narodnoj tradiciji.¹¹⁴ Banašević je bio izričit u tome da je sabor u Dalmi „klerikalna tvorevina“ u kojoj je sve izmišljeno. Smatrao je da su događaji o kojima se govori i način na koji su oni predstavljeni tipičan primjer latinske klerikalne historiografije koja je smjela u svojim izmišljanjima.¹¹⁵ Hadžijahić je u izostavljanju spomena sabora u Konstantinovom djelu *Vita Basilii* - posvećenom ocu, vidio važan argumenat koji bi išao u prilog tezi o legendarnom karakteru sabora. Međutim, Konstantinovu šutnju pokušao je objasniti time što je po odluci sabora obnovljena salonitanska crkva potpala pod rimski uticaj, što bi značilo Bazilijev poraz.¹¹⁶ Hadžijahić je ipak upozorio da se prema Dukljaninovu pripovijedanju o saboru treba odnositi sa više povjerenja, a kao razloge za to naveo je da je Dukljanin koristio starije predloške, potom da nije imao interes da događaj na kojem je zasnivao svoju argumentaciju o historijskim pravima dukljanske nadbiskupije bude imaginaran, već bi prije bilo da mu je jedan historijski egzaktan događaj poslužio kao temelj za nadograđivanje izmišljenih konstrukcija. Najzad, Hadžijahić ističe da se Dukljaninovo pričanje može u nizu detalja potvrditi oslanjajući se na historijske izvore.¹¹⁷ Upozorio je i na praksu falsificiranja historijskih činjenica kada se polazi od nekog stvarnog događaja koji se prilagođava potrebnim ciljevima. I Živković je na više mjesta u svom djelu upozorio da je pisac izmišljene događaje i ličnosti dovodio u vezu sa historijskim kako bi time pojačao vjerodostojnost svog pripovijedanja.¹¹⁸ U tom kontekstu pisao je i J. Kovačević. On je pitanje vjerodostojnosti sabora u Dalmi ostavio otvorenim uz naglasak da ga je pisac stavio u historijski kontekst spominjući niz ličnosti: kralja Svetopeleka, cara Mihajla, papu Stjepana, vikara Honorija, carske delegate Lava (Leona) i Jovana, te svoj izvor Methodius. Istakao je da jedan detalj ima arheološku potvrdu a odnosi se na podatak iz Ljetopisa o crkvi sv. Marije u Duklji, u kojoj je ukopan Svetopelek. Upozorio je da su nad ruševinama starokršćanske bazilike u Duklji pronađeni ostatci jedne krstoobrazne crkve koja se na osnovu arhitektonskih karakteristika može datirati u IX stoljeće.¹¹⁹ Dosta neoprezniji i nekritičniji bio je Luka Jelić. Najprije je istakao da glavni izvor za Hrvatsku hroniku čini katalog vladara kojem je kao najvažnija bilješka dodana vijest o duvanjskom saboru. Dok su drugi istraživači poricali postojanje sabora ili su ga datirali u IX stoljeće, Jelić ne samo što ga nije osporavao, već je dataciju

¹¹⁴ Hadžijahić, *Pitanje vjerodostojnosti*, 204.

¹¹⁵ Banašević, *Letopis*, 56.

¹¹⁶ Hadžijahić, *Pitanje vjerodostojnosti*, 204.

¹¹⁷ Isto, 205.

¹¹⁸ v. Živković, *Gesta Regum Sclavorum*, 228, 376.

¹¹⁹ Kovačević, *Od dolaska Slovena*, 417, 418.

pomjerio u XI stoljeće i godinu 1057. Pri tome je imao u vidu savremenost pape Stjepana IX i bizantskog cara Mihajla VI Stratiotika. Pošto su bili savremenici samo od 2. do 30. VIII 1057. godine, sabor je datirao u august 1057. godine.¹²⁰ Povezivanje savremenika Jeliću je poslužilo i za tezu da je kralj sabora bio Petar I Krešimir, što je dodatno osnažio ubiciranjem sabora u duvanjsko polje.¹²¹ Takav Jelićev pristup bio je neoprezan jer iako su Stjepan IX i Mihajlo VI savremenici u XI stoljeću, oni to nisu bili u IX stoljeću¹²² za koje je vezano djelovanje Konstantina.

Iako je pokrštavanje Slovena bilo u vezi sa ćirilom - metodom tradicijom, što je u dosta iskrivljenom obliku odraz historijskog, konvertiti su u Ljetopisu stavljeni pod rimski crkveni uticaj o čemu bi svjedočio fiktivni sabor u Dalmi. Da je sabor predstavljao demonstraciju moći rimske Crkve i pape, svjedočilo bi i, po njegovom završetku, krunisanje Svetopeleka *manus Honorii vicarii et cardinalium atque episcoporum*. Moguće je pretpostaviti da se u usmenoj narodnoj tradiciji sačuvalo sjećanje na izvjesni zbor na kojem se raspravljalo o bitnim pitanjima, a koji je anonimnom piscu poslužio kao prilika za pripovijedanje o papinoj dominantnoj ulozi među konvertitima na Zapadnom dijelu Balkana. Treba napomenuti i da je u pripovijedanju o saboru u Dalmi došla do izražaja pasivna uloga bizantskog cara i njegovih poslanika. Pisac je stavio do znanja da se papa pitao za sva bitnija pitanja, poput utemeljenja splitske i dukljanske metropolije i krunidbe Svetopeleka, čime je želio degradirati ulogu bizantskog cara. Pripovijedanjem o saboru postaje jasnija piščeva opredjeljenost za rimsku Crkvu i latinski Zapad, što bi moglo poslužiti kao dokaz da je pisac ipak bio romanskog porijekla.

III Pripovijest o Vladimiru¹²³

Odličan primjer preplitanja historijskog sa legendarnim u Ljetopisu popa Dukljanina predstavlja pripovijest o dukljanskom vladaru Vladimiru. Taj dio piščevog pripovijedanja u

¹²⁰ Luka Jelić, „Duvanjski sabor“, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol.10, Zagreb, 1909, 135, 140.

¹²¹ Isto, 145.

¹²² Mihajlo I (811-813), papa Stjepan IV (816-817), Mihajlo II (820-829), Mihajlo III (842-867), Stjepan V (885-891.), Stjepan VI (896-897.), Kovačević, *Od dolaska Slovena*, 417.

¹²³ Prema Živkoviću, ovaj dukljanski vladar vladao je u razdoblju između 1000. i 1016. godine, Tibor Živković, *Portreti vladara ranog srednjeg vijeka*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2006, 89.

historiografiji je različito tumačen; kao: ep, akt, legenda, usmena predaja i roman,¹²⁴ dok je pisac svoj izvor nazvao gestama *{librum gestorum eius relegat}* u kojima čitalac može saznati nešto više o moćima i čudima Vladimira.¹²⁵ Prevladalo je mišljenje da je pripovijest o Vladimiru bio nezavisan izvor u formi žitija, koje je ljetopisac u sažetom obliku uklopio u svoj spis.¹²⁶ Kovačević je ocijenio da je žitije sv. Vladimira „tipično žitije svetaca vladara.“ Prepoznao je dosta hagiografskih elemenata od kojih posebno ističe čudo sa zmijama na brdu Obliku¹²⁷ - koja su prisutna u nizu svetačkih žitija (*Vita sc. Soli, Vita sc. Magni, Vita sc. Primini...*); potom pojavu anđela koji Vladimira prate u Prespu, kao i niz drugih.¹²⁸

Da je taj vladar ostao u dubokom narodnom sjećanju, svjedoči njegov kult koji se proširio u sjevernoj Albaniji.¹²⁹ Poznato je da je sv. Vladimir kao sv. Jovan (Šin Gjon) poštovan i priznat od pravoslavne crkve u Albaniji, te da su mu, oko 1215. godine, prenesene moći iz Krajine¹³⁰ u crkvu sa manastirom Elbasanu. Tu mu je albanski vladar Karlo Topija 1381. godine podigao manastir sa crkvom u kojem se do danas čuvaju moći sv. Vladimira.¹³¹ Iako ne spominje prenos moći ovog dukljanskog vladara u Elbasanu, pisac obavještava da je Vladimira njegova žena Kosara, Samuilova kćerka, sahranila u crkvi sv. Marije, u Krajini.¹³² Da je Vladimir zaista bio zet bugarskog cara Samuila, potvrđuje i grčki pisac Jovana Skilica (gr. Ιωάννης Σκυλίτζης, XI st.).¹³³ Međutim, Skilica ne navodi ime Samuilove kćerke koja je bila udata za Vladimira. Dok je Dukljaninovo pisanje prožeto hagiografskim elementima, Skilica Vladimira spominje fragmentarno i to u kontekstu bizantsko - bugarskih sukoba.

¹²⁴ Đorđe Đekić, „Geste ot Jovan Vladimir's biography“, *Facta Universitatis – Philosophy, Sociology, Psychology and History*, Vol. 12, 2013, 183.

¹²⁵ Mošin, *Ljetopis*, 85.

¹²⁶ Kovačević, *Od dolaska Slovena*, 421; Živković, *Portreti vladara*, 84; Za razliku od takvog tumačenja, Šišić je postanak legende o sv. Vladimiru doveo u vezu sa vremenom kada mu je Karlo Topija u Elbasanu podigao manastir sa crkvom (oko 1381) i tako je datirao najranije u XIV st. U skladu s tim, vjerovao je da je Dukljaninovo pripovijedanje o Vladimiru bilo glosa iz kasnijeg razdoblja, Šišić, *Letopis*, 124.

¹²⁷ Šišić je utvrdio da *Oliquus mons* predstavlja današnji Taraboš na desnoj obali rijeke Bojane, odmah uz Skadar. Tu se nalazi naselje Oblik sa ruševinama, Šišić, *Letopis*, 455, 456.

¹²⁸ Kovačević, *Od dolaska Slovena*, 422; Usljed Samuilovog pohoda, Vladimir se sa svojim podanicima povukao na planinu Oblik koja je bila poznata po zmijama otrovnicama. Vladimir je uputio molitvu Bogu da ih zaštiti od zmija, a Bog je usliša. Pisac je istakao da su sve do njegovih dana zmije na tom brdu bile bezopasne. Šišić se o tim zmijama raspitivao u Skadru ali bezuspješno. Nije mogao saznati ništa o toj predaji, a njegovi sagovornici su ga upozorili da su te zmije otrovnice, Šišić, *Letopis*, 456.

¹²⁹ Kult sv. Vladimira njegovali su i narodna i crkvena tradicija. Posebnu pažnju za sv. Vladimira pokazali su francuski konzul Pukvil, ruski konzul Jastrebov i srpski konzul Branislav Nušić koji su dali opis mjesta i crkvi gdje se ovaj svetac poštovao, Živković, *Portreti vladara*, 83, 90.

¹³⁰ Živković je istakao da ne postoji mjesto nazvano Krajina, već da se vjerovatno izraz odnosi na pogranično područje bizantske teme Drač i Duklje a koje bi obuhvatalo oblasti između Skadra, Ulcinja i Drača, Živković, *Portreti vladara*, 91.

¹³¹ Šišić, *Letopis*, 124.

¹³² Mošin, *Ljetopis*, 84.

¹³³ Jadran Ferluga, *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, Tom III, Beograd, 1966, 117.

Opisuje ga kao čovjeka koji je bio „pravičan i miroljubiv i pun vrline“.¹³⁴ Kult sv. Jovana u Albaniji i Skilicino fragmentarno pisanje o Vladimiru koje se u pojedinostima podudara sa Dukljaninovima izlaganjem, dokaz su da je pripovijest o Vladimiru sadržavala historijsko jezgro. Kada se Dukljaninu i Skilici pridruže drugi izvori koji govore o događajima savremenim Samuilu i Vladimiru, rekonstrukcija pripovijesti o Vladimiru postaje dosta jasnija.

Prema Ljetopisu, Petrislava¹³⁵ je kao dječak naslijedio sin Vladimir koji *crescebat decoratus omni sapientia et sanctitate*.¹³⁶ Kada je Vladimir bio mladić, bugarski car Samuilo¹³⁷ prodro je u dalmatinske krajeve i na udaru njegovog pohoda našlo se i Vladimirovo kraljevstvo. Kralj se povukao na planinu Oblik i svjestan bezizlaznog položaja i ne želeći stradanje svojih podanika, predao se Samuilu. U tom dijelu pisac Ljetopisa se poslužio govorima koje su navodno izrekli Vladimir, Samuilo i jedan neimenovani župan kojeg poredi sa izdajnikom Judom, čime je svakako htio na što slikovitiji i vjerodostojniji način prikazati autentičnost događaja o kojima piše. Dalji slijed pripovijesti prati Samuilovo pustošenje Dalmacije. Samuilo je dugo i bezuspješno pokušavao zauzeti Ulcinj, spalio je i opljačkao cijelu Dalmaciju, gradove Kotor i Dubrovnik. Tako pustošeći stigao je sve do Zadra, a potom se vratio kroz Bosnu i Rašku u svoj kraj. Ova dalmatinska kampanja Samuila je dosta problematična jer se najprije postavlja pitanje vjerodostojnosti Ljetopisa kao izvora. Ako se uzmu u obzir druga dešavanja, potvrđena pouzdanijim izvorima, Samuilov pohod bi se mogao datirati u razdoblje između građanskog rata 987-989/990. ili u godinama nakon bitke na rijeci Sprehej (996).¹³⁸ Dukljaninovo pisanje o Samuilovoj dalmatinskoj kampanji ima potvrdu u Legendi o sv. Trifunu gdje se spominje da je „izvjesni Samuilo bio dugo vremena u pobuni protiv rimskog cara Vasilija. U toj tiranskoj pobuni satio je i opustošio krajeve

¹³⁴ Skilica za Vladimira kaže da je vladao Tribalijom {Τριβαλια} i obližnjim oblastima Srbije. Tribalija je bila sinonim za Srbiju, Isto.

¹³⁵ Izgleda da je Petrislav zaista bio historijska ličnost. Šlamberže (Schlumberger), kojeg citira Živković, donosi podatak o jednom pečatu bizantske izrade na kojem se spominje Petrislav kao vladar Duklje {Θεοτόκε βοήθει Πέτρος άρτοντας Διοκλια(ς) Αμήν}. Prema stilskim karakteristikama Šlamberže ga je datirao na kraj X, odnosno početak XI stoljeća, Živković, *Portreti vladara*, 83.

¹³⁶ Mošin, *Ljetopis*, 78.

¹³⁷ Skilica sa dosta detalja i opširno opisuje građanski rat koji je uslijedio nakon smrti cara Jovana Cimiskija (umro je 10. I 976.), te ustanak braće i borbu za stvaranje države. U Bugarskoj su ustanak predvodili četvorica braće: David, Mojsije, Aron i Samuilo koji su nazvani kometopolima. David i Mojsije su poginuli u bitkama, dok je Arona ubio brat Samuilo koji je tada postao jedini vladar cijele Bugarske {μάναρχος Βουλγαρίας άπάσης}, *Vizantijski izvori*, III, 59- 79; I Dukljanin spominje uspon cara Samuila u vrijeme dukljanskog vladara Tugemira. Ukratko je naveo da se Samuilo proglasio carem, te da je zametnuo mnoge ratove sa Grcima koje je protjerao iz Bugarske, Mošin, *Ljetopis*, 77.

¹³⁸ Srđan Pirivatric, „Samuilova država“, u: *Vizantološki Institut SANU*, Knjiga 21, Beograd, 1997, 105. U bitci na rijeci Sprehej Samuila je porazio solunski namjesnik Nićifor Uran. Kovačević tu bitku datira u 997. godinu, Kovačević, *Od dolaska Slovena*, 382.

Bugarske i Makedonije, i neke gradove Dalmacije, i doveo svoju vojsku pod Kotor“. Tom prilikom je Samuilo iz Kotora odnio moći sv. Trifuna.¹³⁹ Tako bi se vijesti koje donosi pisac Ljetopisa podudarale sa drugim vijestima o Dalmaciji tog vremena. Srđan Pirivatrić je u Samuilovoj dalmatinskoj kampanji vidio Samuilov motiv za neutralisanjem bizantskih luka u jeku rata Bugarske sa carem Vasilijem II. Pohod prema Zadru mogao je nastati kao rezultat Samuilovog sporazuma sa nekom od zaraćenih strana koje su se borile za hrvatski prijestol. Stoga bi Samuilov pohod na Dalmaciju uslijedio nakon bitke na Spreheju (jesen, 996).¹⁴⁰ Slično Pirivatriću, i Živković je istakao da Samuilov pohod nije bio usmjeren isključivo protiv Duklje već je predstavljao dio bugarske ofanzive usmjerene prema Bizantu. Smatrao je i da opsada Ulcinja¹⁴¹ govori u prilog toj tezi.¹⁴² Kovačević je Samuilov pohod na Duklju datirao 997.,¹⁴³ a Živković 1009./1010. godine.¹⁴⁴ Kako se u Ljetopisu ističe da se Samuilo vratio u svoj kraj (Prespu) preko Bosne i Raške, postavlja se pitanje u kakvom su odnosu prema Samuilu bile te zemlje? Pirivatrić je vjerovao da je ovim pohodom Samuilo zaista proširio svoju vlast na Duklju ali i na Rašku koja je krajem X st. bila podređena dukljanskom kralju.¹⁴⁵ Poredeći vijesti koje donose Ljetopis popa Dukljanina i Skilica, zaključio je da je Raška nakon Samuilovog pohoda na Duklju stavljena pod Samuilovu vlast. Kada govori o karakteru Samuilove vlasti nad Raškom, Pirivatrić ističe da je ona vjerovatno bila labava, prije svega nominalna, što je bilo u skladu sa interesima Samuila. Pored vijesti koje donose Ljetopis i Skilica, Pirivatrić je ukazao na još jednu okolnost koja bi potvrđivala podređenost Raške Samuilu. Među episkopijama koje su stiligonom iz 1019. godine vraćene bugarskoj arhiskopiji sa ciljem da se uspostavi stanje iz vremena „cara Petra i Samuila“, spominje se i raška episkopija.¹⁴⁶ Kako u tim izvorima izostaju vijesti koje se odnose na Bosnu, Pirivatrić je bez dodatnog pojašnjenja istakao kako nema osnova da se tvrdi da je Samuilova vlast

¹³⁹ Pirivatrić, *Samuilova država*, 107.

¹⁴⁰ Isto, 112.

¹⁴¹ U vrijeme Samuilovog pohoda Ulcinj se nalazio u sastavu Dračke teme, Kovačević, *Od dolaska Slovena*, 382.

¹⁴² Živković, *Portreti vladara*, 85.

¹⁴³ Nakon neuspješnog pokušaja da osvoji Solun, Samuilo se orjentisao na zapad jer je težio da osigura polazište rimske magistrale Via Egnatia. Samuilo je osvojio Drač neposredno nakon 997. godine i time se u dukljanskom susjedstvu pojavila nova sila. Kovačević donosi podatak o poslanstvu koje je Vladimir uputio bizantskom caru (990 /991.) kako bi osigurao bizantsku pomoć za odbranu Duklje pred Samuilovom ofanzivom. To poslanstvo su zarobili Arapi ali je bizantskim otkupom oslobođeno, Kovačević, *Od dolaska Slovena*, 382.

¹⁴⁴ Živković, *Portreti vladara*, 84.

¹⁴⁵ O podređenosti Raške Duklji govori se i u Ljetopisu popa Dukljanina. Kada je kralj Belo/Pavlimir preuzeo kraljevstvo svojih predaka, jedino mu se raški župan nije htio pokoriti. Belo je ratom zadobio Rašku i tom prilikom je u Raškoj podignuta crkva sv. Petra u mjestu Kaldane, i u blizini nje tvrđava Bello. O potčinjavanju raškog župana dukljanskom kralju govori se u XXX glavi Ljetopisa. Nakon što su Grci napali Rašku, raški župan je pronašao utočište kod dukljanskog kralja u Onogoštu. Župan se dobrovoljno potčinio kralju i obavezao na vjernost njemu i njegovim sinovima, Mošin, *Ljetopis*, 71, 73, 74.

¹⁴⁶ Pirivatrić, *Samuilova država*, 112.

proširena i na Bosnu.¹⁴⁷ Radi oskudne izvorne građe, ni autori Dušan Perović i Dragana Taškovski nisu uspjeli bolje rasvijetliti odnos Samuila prema Bosni. Za razliku od Pirivatrića spomenuli su da se u sastavu Samuilove države nalazila i Bosna. Konstatovali su da se granice Samuilove države mogu približno odrediti na osnovu povelja Vasilija II upućenim ohridskom arhiepiskopu.¹⁴⁸ Moglo bi se zaključiti da je Samuilova vlast nad Bosnom (ukoliko ju je podredio) kao i u slučaju Raške bila nominalna i da osim težnje za mirnim zaleđem granica svoje države, Samuilo tu nije imao većeg interesa.

Ljetopisac dalje radnju premješta na prespanski dvor, gdje je u tamnici boravio Vladimir. Upitna je vjerodostojnost njegovog pripovijedanja o Vladimiru i Kosari. Kao što je istaknuto, Skilica potvrđuje da je Vladimir bio Samuilov zet. Međutim, pozadina Dukljaninovog pričanja o Vladimiru i Kosari dosta podsjeća na Skiličino pisanje o drugom Samuilovom zetu Ašotu. Ovaj pisac spominje da je u Samuilovom pohodu na Solun došlo do bitke kod tog grada, u kojoj je Samuilo porazio magistra Grigorija Taronita i zarobio njegovog sina Ašota. Ašot bi odgovarao Dukljaninovom Vladimiru jer oba pisca donose identičan opis molbi Samuilove kćerke i prijetnji da će se ubiti ukoliko joj otac ne dopusti brak sa zarobljenikom. Dukljanin i Skilica ističu Samuilov pristanak da kćerku oženi Vladimirom, odnosno Ašotom, s tim da prvi spominje da je Vladimir dobio nazad svoje kraljevstvo zajedno sa cijelom dračkom zemljom, dok Skilica prenosi da je Samuilo poslao svog zeta i kćerku da čuvaju dračku oblast.¹⁴⁹ Iza pripovijesti o Vladimiru i Kosari zasigurno se krila ideja političkog braka, što je u skladu sa srednjovjekovnim duhom. Iako izražava sumnju prema Vladimirovom namjesništvu u Draču, Pirivatrić je konstatovao da je Samuilo preko Vladimira imao direktan uticaj na Duklju ali i u drugim obližnjim oblastima poput Zahumlja, Travunije i Raške. Naglašava da je u njima Samuilova vlast bila nominalna i da se prije svega radilo o uticaju koji se odvijao preko ličnih i rodbinskih veza.¹⁵⁰

Prema Ljetopisu Samuila je naslijedio njegov sin Radomir protiv kojeg se, uz pomoć bizantskog cara Vasilija, zavjerio njegov sestrić Vladislav.¹⁵¹ Vladislav je nakon što je nasilno preuzeo carstvo, pažnju usmjerio na Vladimira protiv kojeg je napravio zavjeru i ubio ga. O tome na sličan način pišu anonimni pisac Ljetopisa i Skilica. Oba pisca ističu krivokletstvo i

¹⁴⁷ Isto.

¹⁴⁸ Dušan Perović, Dragana Taškovski, „Makedonci u ranofeudalno doba“, u *Istorija naroda Jugoslavije I*, Beograd, 1953. 278

¹⁴⁹ Mošin, *Ljetopis*, 78- 81; *Vizantijski izvori*, III, 91, 92.

¹⁵⁰ Pirivatrić, *Samuilova država*, 115.

¹⁵¹ Jovan Vladislav bio je Aronov sin kojeg je spasio Radomir, sin Samuila u vrijeme Samuilovog obračuna sa bratom Aronom.

prevaru Vladislava koju je počinio prema Vladimiru, a Skilica spominje i ulogu Davida, arhiepiskopa Bugarske po kojem je Jovan poslao zakletve Vladimiru.¹⁵² Nakon Vladimirovog smaknuća, pokušao je zauzeti njegovo kraljevstvo i Drač, ali je tragično skončao.¹⁵³ Ti posljednji događaji koji prate pogibiju Vladimira i Vladislava u Ljetopisu su ispisani u hagiografskom tonu, i sa motivima mučeništva i Božije pravde. Kod Skilice Dukljaninov Radomir bi odgovarao Gavrilu, a Vladislav - Jovanu.

Zahvaljujući vijestima koje donosi Skilica, te drugim izvorima koji svjedoče o položaju južnoslovenskih zemalja iz vremena Samuilovog carstva, moguće je prepoznati historijsku jezgru u pripovijesti o Vladimiru koju prenosi anonimni pisac Ljetopisa. Ovdje je legendarno najviše došlo do izraza kod prikaza hagiografskih elemenata. Kada se od njih rastereti pisanje, moguće je rekonstruisati sliku Vladimira kao dukljanskog vladara koji je političkim brakom bio vezan za sudbinu Samuilovog carstva. Naklonost bizantskog pisca Skilice prema Vladimiru svjedočila bi o bliskoj saradnji ovog dukljanskog vladara sa Bizantom prije nego što je dukljanska država bila podređena Bugarima kao rezultat bugarsko – bizantskih sukoba i borbi za dominaciju. Anonimni pisac se sigurno poslužio životom sv. Vladimira i o tome svjedoče ne samo elementi karakteristični za životija, već i njegim upućivanjem na *librum gestorum eius relegat*. Ipak, vrlo je vjerovatno da je pisac raspolagao još nekim pouzdanim izvorima koje je zajedno sa Vladimirovim životom uklopio u jedinstvenu cjelinu. Ti izvori bi se prije svega odnosili na bugarsko – bizantske sukobe. Posebno je zanimljiva upotreba govora u pripovijesti o Vladimiru, što je karakteristično za niz drugih mjesta u Ljetopisu. Njih je pisac koristio radi što slikovitijeg i vjerodostojnijeg prikazivanja događaja, i oni su dokaz da je anonimni pisac, bez obzira na izvore kojima se služio, dao originalnost i svoj pečat djelu koje je pisao. U jednu ruku to bi potvrđivalo tezu da je pisac jedini autor, odnosno kompilator svoga spisa, a u drugu, označavalo bi piščevu subjektivnost u pisanju. Kako se kult sv. Vladimira sačuvao u narodnoj tradiciji, anonimni pisac joj je posvetio veliku pažnju i dao značajno mjesto u svom spisu. Na to bi upućivalo živo sjećanje u narodu o zmijama na Obliku koje su od Vladimirovog vremena bezopasne: „...i od onog dana ne bi nitko ujeden, pa i sve do danas ako koga čovjeka ili životinju ujede zmija na tom brdu,

¹⁵² *Vizantijski izvori*, III, 118.

¹⁵³ Pisac Ljetopisa donosi nešto opširniji opis Vladislavove smrti koju prate hagiografski elementi: „Dok je tako pred Dračom jednog dana večerao i gostio se, pojavi mu se iznenada naoružan vojnik u liku svetog Vladimira. Prestrašen počeo vikati iz sveg glasa: Potrčite vojnici moji, potrčite i branite me, jer me Vladimir hoće da ubije. I to rekavši, ustade sa svog sjedišta da bježi. No odmah ga anđeo udari, i on se stropošta na zemlju i umre tijelom i dušom.“ Mošin, *Ljetopis*, 84; Skilica je kratko istakao da je Vladimir poginuo u borbi opsijedajući Drač (oholo i varvarski razmetljivo, *Vizantijski izvori*, III, 123.

on ostane zdrav...“, kao i obavještenje da se „sve do današnjega dana“ na blagdan Vladimirov skuplja mnoštvo naroda...¹⁵⁴

IV Civelino, Bellina, Lausium/Ragusium

Anonimni pisac je u svom spisu ostavio zanimljiva svjedočanstva o imenima i postanku pojedinih naselja. Iako nose pečat legendarnog, u njima je sadržana historjska jezgra koja je, uglavnom, izvučena iz svog konteksta.

Spominje se da je u vrijeme vladavine kralja Časlava¹⁵⁵ u Drinskoj županiji došlo do bitke između kraljeve vojske i vojske ugarskog velikaša Kisa.¹⁵⁶ Ugari su bili poraženi u mjesto *qui Civelino dicitur*, a ugarskog velikaša Kisa ubio je Tihomil¹⁵⁷ u mjestu koje je prozvano Kiskovo (?). Pisac je ukazao na značenje toponima Civelino u smislu cviljenja stoke i dalje je pojasnio da su u tom mjestu tako cvilili poraženi Ugari „*dum interficerentur, ut porci*“. Mošin je upozorio da na gornjoj Drini kod Foče postoji mjesto Cvilin.¹⁵⁸ Vrlo je teško historijski kontekstualizirati ovu bitku s obzirom da pisac spominje ličnosti koje su, barem prema dosadašnjim istraživanjima, pripadale različitim vremenskim razdobljima. Problem je dodatno otežan i zbog činjenice što anonimni pisac nije imao običaj da datira događaje o kojima piše. Živković je vjerovao da se ovaj dio odnosi na legendu čija je središnja figura bio Časlav.¹⁵⁹ Ranije je istakao da „*prostor koji je dat određenim vladarima u Letopisu takođe je morao biti srazmeran njihovom tragu koji su ostavili u narodnom sećanju.*“¹⁶⁰ U skladu s tim,

¹⁵⁴ Živo sjećanje pisac je koristio i na drugim mjestima u Ljetopisu: „*I od onoga dana zove se onaj greben Radoslavljev kamik, to jest stijena*“; „*Od toga dakle dana zove se do danas ono polje, na kojem se bio boj, po kraljevu imenu Belina...*“; „*...i mjesto gdje je bio ubijen velikaš Kis, zove se sve do danas Kiskovo*“... itd, Mošin, *Ljetopis*, 63, 72, 65

¹⁵⁵ U Hrvatskoj redakciji stoji *Seislav*. Iako ne postoje sigurni dokazi da je Dukljaninov Časlav postojao, Živković je, koristeći se Porfirogenetovim podacima kao i onim Teofanovih nastavljača, smatrao da je Časlav vladao Srbijom od 933. do 943. godine. U pozadini njegove vladavine bila bi bizantska intervencija koja je nastojala osigurati svoje granice od ugarskih upada koji su baš tih godina bili intenzivniji. Istakao je da je historiografija uglavnom saglasna da je Dukljaninov Časlav istovjetan sa Porfirogenetovim Časlavom ali da treba zadržati opreznost, Živković, *Portreti vladara*, 70.

¹⁵⁶ Šišić je upozorio na historijsku ličnost pod imenom Kis (*Ciz comes*) iz XII st. koja se spominje u mađarskoj hronici *Chronicon pictum Vindobonense*. On je ratovao na mađarskoj strani u borbi između cara Jovana Komnena i kralja Stefana II, a u bitci na rijeci Krašovi (1128.) izgubio je život, Šišić, *Letopis*, 440.

¹⁵⁷ U Ljetopisu je Tihomil predstavljen kao sin svećenika iz sela Rabike koji se brinuo za stado ovaca kneza Budislava. Nesretnim slučajem ovaj mladić je u lovu ubio kneževu kugu Paluziju, te je iz straha od kneževog gnjeva pobjegao Časlavu, Mošin, *Ljetopis*, 64; U historiografiji se ime Tihomil dovodi u vezu sa legendom o postanku Nemanjića, Živković, *Gesta Regum Sclavorum*, 199.

¹⁵⁸ Mošin, *Ljetopis*, 65.

¹⁵⁹ Živković, *Gesta Regum Sclavorum*, 204.

¹⁶⁰ Živković, *Portreti vladara*, 68.

vjerovao je da je Časlav itekako bio značajan vladar. Jedini pouzdani indikator Časlavljeve vladavine bilo bi ratovanje sa Ugarima. Tragom Konstantina Porfirogeneta dolazi se do vijesti o ugarskim prodorima na bizantski teritorij početkom tridesetih i početkom četrdesetih godina X stoljeća. Konstantinove vijesti o ugarskim prodorima tog vremena potvrđuju i Teofanovi nastavljači.¹⁶¹ U to vrijeme je Porfirogenet datirao i vladavinu Časlava, sina Klonimira i jedne Bugarke.¹⁶² Stoga, ukoliko bi se Dukljaninov Časlav poistovjetio sa Časlavom kojeg spominje Porfirogenet, mogla bi se prepoznati historijska jezgra ovog dijela Ljetopisa. Ukoliko je Dukljanin „posudio“ imena historijskih ličnosti, ostaje pretpostavka da pozadini naziva Civelino u narodnoj tradiciji krije sjećanje na neku značajniju bitku u kojoj su poraženi Ugari.

Kao što je anonimni pisac iskoristio detalje jedne bitke za toponim Civelino, isto je učinio i sa toponimom Bellina. U odnosu na prvi, drugi naziv je imao i svoj eponim - Belu (Pavlimira).¹⁶³ Pisac obavještava da se kralj Belo zatekao u srijemskim krajevima kada su se protiv njega udružili Srijemci i Ugari. Belo je porazio protivnike i u znak sjećanja na tu pobjedu mjesto je nazvano po kraljevom imenu - Belina: „*Ab illo ergo die dicta est planities illa, in qua factum est praelium, Bellina, nomine regis, ob victoriam, quam habuit ibi rex, usque hodie.*“¹⁶⁴ Riječ je o Bijeljini u Posavini.¹⁶⁵ Kao i sa prethodnim slučajem, i ovdje se kao glavni problemi nameću datacija i historijska kontekstualizacija opisanog događaja. Stoga najprije treba poći od odgovora na pitanje, ko je bio Belo, eponim Belline/Bijeljine?

Izuzev Ljetopisa, u drugim izvorima se nije sačuvalo ime ovog vladara, pa je sumnja u vjerodostojnost pisanja opravdana. U Ljetopisu je Belo predstavljen kao unuk Radoslava, protiv kojeg se sin Časlav pobunio, te je završio u progonstvu u Rimu. Radoslav je iz braka sa

¹⁶¹ Isto, 70.

¹⁶² Klonimir je bio sin Strojimira, a Strojimirova braća bili su Mutimir i Gojnik koji su zajedno vladali kao arhonti Srbije. Kada je Mutimir poželio da sam vlada, braću je poslao u Bugarsku, Porfirogenet, *De administrando imperio*, 52; Živković je ukazao na neke dodirne tačke između Porfirogenetovog i Dukljaninovog Časlava. Dok Porfirogenet spominje progonstvo Časlavljevog djeda, drugi spominje progonsvo oca. Kod oba pisca Časlavljev otac za ženu ima strankinju – Rimljanku, odnosno Bugarsku. To je Živkovića potaklo na zaključak da se kod Dukljanina radilo o narodnoj priči ili herojskoj pjesmi, Živković, *Gesta Regum Sclavorum*, 205.

¹⁶³ Pavlimiru Belli je poseban rad posvetio Živković koji je uporedio pojedinosti iz Ljetopisa sa vijestima koje donosi dubrovački Anonim kod kojeg se također spominje dvojno ime za Belu – Radoslav Belo. Živković je na osnovu svih pojedinosti zaključio da je Anonim pisao prije Dukljanina, te da se koristio nekim starijim zapisima, možda starijih i od XI stoljeća, v. Tibor Živković, „Legenda o Pavlimiru Belu“, u: *Istorijski časopis*, br. 50, Beograd, 2003, 9-32.

¹⁶⁴ Mošin, *Ljetopis*, 72.

¹⁶⁵ Isto. Prvi datirani izvor u kojem se spominje Bijeljina jeste dokumenat iz 1264. godine, kojim papa Urban IV potvrđuje Ani, udovici Rostislava Mihailovića, herceginji Galicije i gospodarici Bosne i Mačve i njenim sinovima Mihailu i Beli ranije stečene posjede: Bijeljinu i posjede Svetog Dimitrija, tj. Srijemske Mitrovice. O Bijeljini v: Aleksandar Krstić, Neven Isailović, Aleksandar Jakovljević, „B(ij)eljin(a) – zemlja, kneštvo, arhidakonat, distrikt, nahija“, u: *Istorijski časopis* 67, 13-54.

neimenovanom Rimljankom, za koju se ističe da je bila uglednog porijekla, dobio sina Petrislava kojem nije posvećena posebna pažnja. Petrislav je vjerovatno predstavljao fiktivnu ličnost preko čijeg sina Pavlimira Bela¹⁶⁶ se omogućio dalji kontinuitet dinastije budući da je ona prekinuta smrću kralja Časlava.¹⁶⁷ Inače je za Dukljaninovo pisanje karakteristična „dramatizacija“ događaja jer bi se uvijek nakon ubistva ili smrti pojedinog vladara javljao neki zaboravljeni potomak koji bi „spasio“ vladajuću dinastiju od izumiranja. Dukljanin je nekoliko događaja doveo u vezu sa Pavlimirom Belom: saracenski prodor u jadransko primorje, postanak Dubrovnika, pohod protiv raškog župana Ljutomira i utemeljenje crkve sv. Petra apostola, te ugarski prodor u Posavinu.

Prema navodima anonimnog pisca, u vrijeme dok je Belo bio mladić iz Sicilije je isplovilo mnoštvo saracenskih lađa (gr. *miria armeni/ lat. decem milia vella*). Saraceni su porušili primorske gradove, a Latini su potražili sklonište u planinama gdje su živjeli Slaveni koji su im nametnuli plaćanje danka. Šišić je istakao da je taj događaj historijski vjeran i ispravan, te da se odnosi na najezdu Arapa u Jadransko more u proljeće 841. godine. Tada su Saraceni na drugi dan Uskrsa, pod vođstvom Kalfuna, zapalili gradove Osor, Ankonu, Budvu, Rosu i Kotor. Šišić upozorava da o tome svjedoči jedan stari zapis koji je nastao neposredno nakon saracenske najezde, a koji je vjerovatno glosator ubacio nešto kasnije u tekst Ljetopisa. To je opravdao konstatacijom da se tim podatkom prekida pričanje o Pavlimiru Belu.¹⁶⁸ Arapska osvajanja na Siciliji, počevši od dvadesetih godina IX stoljeća, te zauzimanje bizantskog Brindizija 837/838. godine, označila su početak njihovog prodora u Jadran. O njihovim pljačkaškim prodorima na obje strane Jadrana, a koji su u narednim decenijama postali intenzivniji, svjedoče mletački izvještaji.¹⁶⁹ Prema Ljetopisu, arapski prodori u Jadran

¹⁶⁶ Petrislav je sinu dao ime Pavlimir, ali kako je volio da ratuje, rođaci su mu promjenili ime u Bello, Mošin, *Ljetopis*, 69; Živković je u promjeni imena Pavlimira u Belo vidio frazu preuzeti iz Biblije: *Dominus autem mecum est quasi bellator fortis; confortare et esto robustus valde*; dok u Ljetopisu stoji: *iam iuvenis effectus, coepit esse valde robustus et fortis bellator*. Također, vjerovao je da se pisac poslužio promjenom imena kako bi svoje izlaganje povezao sa legendom o Belu, koja je postojala u Dubrovniku, Živković, *Gesta Regum Sclavorum*, 230; Prema Šišiću, u Pavlimiru Beli stopile su se dvije različite ličnosti: tobožnji osnivač Dubrovnika Pavlimir i trebinjski vladar Belo, Šišić, *Letopis*, 442.

¹⁶⁷ Prema Ljetopisu, po naredbi udovice ugarskog velikaša Kisa kojeg je ubio ranije spomenuti Tihomil, Ugari su kralja Časlava bacili u rijeku Savu. Kraljevstvo je tada ostalo bez kralja, a banovi su se osamostalili, Mošin, *Ljetopis*, 67 – 68.

¹⁶⁸ Šišić, *Letopis*, 444. Ne bi se mogla prihvatiti Šišićeva konstatacija o glosiranju jer, ako se u cjelini posmatra Ljetopis, vidi se da je anonimni pisac nerijetko događaje o kojima piše smještao u širi historijski kontekst (kao npr. kada je spominjao doseljenje Bugara ili Samuilov uspon). Na tu kombinaciju poznatih događaja sa onima nedovoljno poznatim ili izmišljenim, već je upozorio Živković. On je istakao da je pisac Ljetopisa time samo želio povećati vjerodostojnost svog pričanja i tako je odbacio sve Šišićeve primjedbe o kasnijim glosama.

¹⁶⁹ O Arapima na Jadranu v: Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Novi Liber, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1995, 203-206; Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Školska knjiga, Zagreb, 1997, 27.

bili su savremeni mladiću Pavlimiru Beli, ali dalji slijed događaja ne može se datirati u isti vremenski okvir.

Ako je poznato da su Arapi ospjedali Dubrovnik 866/867. godine,¹⁷⁰ nemoguće je govoriti o osnivanju Dubrovnika tek nakon arapskog prodora u Jadran. Stoga hronološki slijed događaja u Ljetopisu nije odgovarajući. Pavlimir Belo, ukoliko je bio historijska ličnost, mogao je biti savremenik ili arapskog prodora ili osnivanja Dubrovnika. Sudeći prema izvorima koji donose vijesti o osnivanju Dubrovnika, prije bi se moglo reći da je bio savremenik prvog događaja. Pisac Ljetopisa obavještava kako je u vrijeme arapskog pustošenja primorskih gradova *Romani parentes Belli, qui et Bellimirus*, radi neprijateljstva sa rimskim velikašima odlučila da sa Belom pređu u Dalmaciju. Kada su došli u luku *Gravosa dicitur Umbla*, slavensko poslanstvo pozva Belu da preuzme *regnum patrum suorum*. Na mjestu gdje su se iskricali podigli su utvrdu. Vijest o dolasku Bele sa Rimljanima potakla je stanovnike Epidaura, koji su boravili po šumama i planinama, da im se pridruže i zajedno podignu grad nad morem, na morskoj obali. Pisac dalje obavještava da su Epidaurani najprije grad zvali *Lausium*, kasnije *Ragusium*¹⁷¹, a Slaveni *Dubrovnich*, što znači šumovit ili šumski jer su došli iz šume kada su ga gradili.¹⁷² Slično vijestima iz Ljetopisa, i dubrovački Anonim spominje da je Radoslav Belo stigao sa 500 ljudi iz Ankone, te da se iskrcao u luci Raguze gdje je sačekao pojačanje iz Bosne. Poput Dukljanina, i Anonim u Belinoj pratnji spominje pedeset vitezova, ali sa nešto drugačijom ulogom. Uloga tih vitezova bila je da, u utvrdi koju je na morskoj obali podigao Belo, čuvaju moći koje je prenio iz Rima.¹⁷³ Da je u Dubrovniku cirkulisala legenda o njegovom postanku, a koja je u različitim spisima našla svoj odraz pa i u Ljetopisu popa Dukljanina, svjedoče i stihovi pjesnika Milecija (XIII/XIV st.) koji su fragmentarno sačuvani kod Ranjine. U Milecijevim stihovima sačuvano je predanje o Dubrovniku kojeg su utemeljile izbjeglice iz Epidaura, a spominje da su Epidaurani odmah podigli i hram u kojem se poštuju moći svetaca: Nerea, Ahila, Domicile i Petronile, koje su sa sobom „*kradom odnijele izbjeglice iz Rima*“. Živković je primjetio da Milecije ne donosi ime Radoslava Bela, kao niti neko drugo ime, jer ga ni najstariji izvor koji prenosi legendu o

¹⁷⁰ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 27, Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, Knjiga prva, Nakladni Zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1980, 19.

¹⁷¹ I Konstantin Porfirogenet je upozorio na tu jezičku promjenu Lauzija/Raguzija... “a litica se kaže romejski lao, behu nazivani po tome Lausani, naime oni koji su nastanjeni na strmoj litici. Prema opštoj navici, koja često kvvari imena zamenom slova, promeni se naziv i oni se nazvaše Ragužanima”, Ferjančić, *Vizantijski izvori*, II, 20.

¹⁷² Mošin, *Ljetopis*, 70, 71.

¹⁷³ Spominju se moći svetih: Petronile, Domicile, Nerea, Ahila, Pankracija, Sergija i Vakha, i dva komada Svetog krsta. Prema Anonimu koji donosi tu vijest, moći svetaca najprije su se čuvale u kapeli koju je podigao Belo, a koja je bila posvećena sv. Sergiju i Vakh. Kasnije su moći sv. Pankracija premještene u crkvu sv. Stjepana Prvomučenika, čiju je gradnju Ranjina pripisao Beli, Živković, *Legenda o Pavlimiru Belu*, 17-19, 23.

osnivanju Dubrovnika ne poznaje.¹⁷⁴ I Konstantin Porfirogenet spominje predaju o iseljenicima iz Epidaura usljed slavenskog prodora: „*Oni ga sagrađe najpre kao mali grada posle toga opet kao veći, a posle toga prošire mu bedem, dobivši tako grad koji im omogućuje da se postepeno šire i množe*“. Poput Milecija, ni Porfirogenet ne spominje ime osnivača Dubrovnika, ali nabraja imena od nekih iseljenika u Raguzu. Ističe i da u hramu sv. Stjepana počiva sv. Pankracije.¹⁷⁵ Kako se ime Pavlimira Bela ne spominje u drugim izvorima, Živković je zaključio da to ime nije postojalo ni u najstarijem zapisu koji govori o osnivanju Dubrovnika. Prema tome, izlaganje o Beli poteklo je iz predanja, s tim da legenda o prenosu moći sv. Pankracija iz Rima u Dubrovnik stoji.¹⁷⁶

U historiografiji se osnivanje Dubrovnika dovodi u vezu sa iseljenicima iz Epidaura usljed avarsko-slavenskog prodora na zapadni dio Balkanskog poluotoka, tokom prve polovine VII stoljeća. Da je Dubrovnik bio nasljednik starog Epidaura, potvrđuju i riječi ravninskog geografa iz VII ili VIII stoljeća: „*Ragusium, id est Epidaurum*.“¹⁷⁷ Prema tome, iako je u Ljetopisu u osnovi sadržana legenda o osnivanju Dubrovnika, njen kontekst bio je potpuno pogrešan. Anonimni pisac ju je vjerovatno „posudio“ kako bi Pavlimir Belo dobio veći legitimitet i značaj. Odsustvo izvora o Pavlimiru Beli ne mora značiti da je bio legendarna ličnost. Njegovo ratovanje protiv raškog župana Ljutomira koje je opisano u Ljetopisu, donosi niz pouzdanih podataka.¹⁷⁸

Sadržaj Ljetopisa i na drugim mjestima donosi prikaze preplitanja legendarnog sa historijskim, ali prostorna ograničenost onemogućava da se kaže nešto više o njima. Za izlaganja o događajima koja sežu u najranije razdoblje već je odavno uočeno da su legendarnog karaktera. Gotovo je nemoguće utvrditi koliki je uticaj tu imala narodna tradicija koju je zasjenila biblijska. Insistiranje na pričanju o najranijoj prošlosti jedne dinastije otvara neka druga pitanja. Na osnovu gornjeg izlaganja moglo bi se reći da pisac nije uvijek vjerodostojno prenosio pouzdane podatke kojima je raspolagao. Što se više odmiče od najranije prošlosti, legendarno se sve više prepliće sa historijskim, i to tako da je historijska jezgra, izvučena iz svog konteksta, poslužila kao podloga za piščevo ciljano pripovijedanje. Iako je Ljetopis zadržao religiozni ton, što je razumljivo jer je autor pripadao kleru, kako se odmiče od najranije prošlosti politički kontekst postaje sve dominantniji. To se posebno

¹⁷⁴ Isto, 24.

¹⁷⁵ Porfirogenet, *De administrando imperio*, 20, 21.

¹⁷⁶ Živković, *Legenda o Pavlimiru Belu*, 25, 26.

¹⁷⁷ Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 17.

¹⁷⁸ Živković, *Legenda o Pavlimiru Belu*, 27-31.

odnosi na posljednja izlaganja o kojima će biti više riječi u narednom poglavlju. Pisac je pisao subjektivno i pristrasno. Nastojao je zadovoljiti potrebe i klera i naroda kojima se u uvodu obraća.

KRIJE LI LJETOPIS POLITIČKU POZADINU?

Jedna od dilema u vezi sa Ljetopisom popa Dukljanina odnosila se i na pitanje pozadine njegovog nastanka. Već je na početku spomenuto da su se iskristalisala dva stajališta. Prema prvom, nastanak spisa se dovodi u vezu sa suparništvom između Barske i Dubrovačke nadbiskupije. Tu je spis zapravo trebao da posluži - kako je to najbolje formulisao Mošin, kao „značajan dokazni materijal“ u crkvenom sukobu između Duklje i Dubrovnika.¹⁷⁹ Pored Mošina, i većina drugih istraživača je u Ljetopisu vidjela crkveni interes barskog klera: Šišić, Radojčić, Banašević i Peričić...¹⁸⁰ Već je Živković uočio da teza o pozadini nastanka Ljetopisa kao spisa koji će služiti kao dokazno sredstvo o starini Barske nadbiskupije nije održiva jer nema jačeg uporišta u piščevom izlaganju.¹⁸¹ Izlaganje o crkvenoj organizaciji ne daje osnovni ton Ljetopisu. Ono je samo dio jednog manjeg izlaganja o fiktivnom saboru u Dalmi. Polazeći od konstatacije da srednjovjekovna historijska djela ne nastaju slučajno, već uvijek sa određenom svrhom, Živković je zastupao drugačije stajalište u kojem prije svega dolazi do izraza politička pozadina Ljetopisa. Iako je Živković ukazao na dominantno političko u Ljetopisu, Peričić je bio prvi koji je pokušao riješiti pitanje naručioca djela. Oba autora su, u skladu sa vlastitim predstavama o pozadini spisa, ponudila zanimljiva rješenja o autoru i naručiocu djela. Dok je za Živkovića anonimni pisac bio biskup Rodger, porijeklom Čeh i pripadnik cistercitskog reda, koji je djelo napisao za potrebe Pavla Šubića, Peričić je spis pripisao dukljansko-barskom nadbiskupu Grguru, porijeklom Zadraninu, saradniku splitskog nadbiskupa.¹⁸² Živkovićevo tumačenje pratilo je političke ambicije Pavla Šubića u vrijeme njegove ekspanzije. Iako je Peričić zastupao tezu o Ljetopisu kao spisu koji je trebalo da ističe staru slavu i tradiciju dukljanske crkve i države,¹⁸³ smatrao je da je pisac odao poštovanje i prema starini splitske crkve, a radi navodnog savezništva i interesa barskog i splitskog nadbiskupa.

U novije vrijeme pojavio se rad Aleksandra Radomana koji se također pozabavio pitanjem naručioca Ljetopisa popa Dukljanina.¹⁸⁴ Ovaj istraživač je u literaturi prepoznao dva

¹⁷⁹ Mošin, *Ljetopis*, 26.

¹⁸⁰ Šišić, *Letopis*, 139; Radojčić, *Ferdo Šišić*, 168; Banašević, *Letopis*, 268; Peričić, *Sclavorum regnum*, 168, 181, 242.

¹⁸¹ Živković, *O prvim glavama*, 19.

¹⁸² Živković, *Gesta Regum Sclavorum*, 340–373; Peričić, *Sclavorum Regnum*, 190–217.

¹⁸³ Peričić, *Sclavorum Regnum*, 148.

¹⁸⁴ Aleksandar Radoman, „Ko je naručilac Dukljaninova Kraljevstva Slovena?“, *Matica crnogorska*, 65, Cetinje – Podgorica, 2016.

povoda za nastanak Ljetopisa. Najprije je ukazao na Radojičićevu formulaciju koji povod za nastanak spisa dovodi u vezu sa odbranom i uzdizanjem političkog značaja Duklje. Drugi povod bi se odnosio na piščevu tendenciju da dokaže starinu Barske nadbiskupije u sporu sa Dubrovačkom nadbiskupijom. Iako ne odbacuje ranija stajališta, Radoman je na osnovu Dukljaninovih posljednjih izlaganja došao i do trećeg, dinastičkog povoda. Pored odbrane od pretenzija raškog župana Dese, vjerovao je da je anonimni pisac bio potaknut potrebom da učvrsti dinastički primat jedne grane dukljanske kraljevske porodice, one koja potiče od Radoslava, sina Dobroslava. Radoman je uočio da je „kralj Radoslav (baš kao i njegov predak, „pravedni“ kralj Radoslav u XXII i XXV glavi hronike) i cijelo njegovo potomstvo opisano u pozitivnome svjetlu, dok su kralju Mihailu i njegovim srodnicima (osobito Bodinovoј ženi Jakvinti), uz izuzetak Mihailova unuka Vladimira, pripisani isključivo negativni kvalifikativi, od krivokletstva do krajnje surovosti koja se očituje u nemotivisanim ubistvima, osljepljenjima, trovanjima i kastracijama protivnika.“¹⁸⁵ U skladu s tim, smatrao je da se pod „starim neprijateljima“ koje spominje anonimni pisac misli na pretendente na dukljanski prijesto iz kruga direktnih potomaka kralja Mihaila. Stoga je u Gradihninom sinu – knezu Radoslavu vidio naručioca djela.¹⁸⁶ Takav zaključak Radomana bio bi u saglasnosti sa završetkom Ljetopisa popa Dukljanin: „Ali se pojaviše neki dušmani, stari neprijatelji, pa se pobune protiv njega i dovedu Uroševa sina Desu, te mu predadu *Zentam et Tribuniam*. Radoslavu pak i njegovoj braći preostade *maritima regio et civitas Decatarumisque Scodarim*, i oni ne prestajahu da se bore i ratuju protiv {Dese}, Uroševa sina i ostalih neprijatelja, da bi zemlju koja se protiv njih pobunila, ponovo stekli, i da bi onu kojojm vladahu junački branili.“¹⁸⁷ Iz citiranog je potpuno jasno da su ti neprijatelji bili odmetnici jednog ogranka dinastije koji su željeli steći pravo prvenstva na prijestol.

Za razliku od Živkovića i Peričića, ali i drugih istraživača, Radomanova argumentacijska linija je lahko dokaziva i sa vrlo jasnim uporištem u Ljetopisu. Uzrok tome je vrlo jednostavan. Radoman se nije opterećavao autorovom ličnosti koja je varljiva i mnoge istraživače je navela na krivi trag. Prije svega je ostao dosljedan izvoru. Radomanova teza o dinastičkom motivu anonimnog pisca donekle se temeljila na Jirečkovim i Kovačevićevim opaskama, što je i sam istraživač priznao. Najprije je istakao da je još Jireček primjetio da se u posljednjim poglavljima Ljetopisa pisac izjašnjavao kao protivnik Bodinove porodice a

¹⁸⁵ Isto, 174.

¹⁸⁶ Isto.

¹⁸⁷ Mošin, *Ljetopis*, 104, 105.

pristalica Branislavića.¹⁸⁸ Upozorio je i na mišljenje Kovačevića koji je također uočio piščeve dinastičke motive. „Kada opisuje događaje bliže svom vremenu, pisac već ima lični stav i opredjeljenje u dinastičkim borbama u Duklji. On je jasno protivnik kralja Bodina i kraljice Jakvinte i njegovih nasljednika, a na strani loze Branislavljeve.“¹⁸⁹

U posljednjem dijelu svog izlaganja, anonimni pisac prati sudbinu Dobroslava i njegovih sinova: Gojislava, Mihalja, Saganeka, Radoslava i Predimira. Treba istaći da je ovdje pisac ponovo intervenisao kako bi sačuvao kontinuitet dinastije, čiji je početak smjestio u najraniju prošlost, od doseljenja Gota, odnosno Slovena.¹⁹⁰ Kako je nakon Vladimirove smrti Dragimir¹⁹¹ ostao jedini potomak vladarske dinastije, njegovim nestankom bi se ugasila i dinastija. Zato se anonimni pisac potrudio da prikaže kako se Dragimiru nakon pogibije, posmrtno rodio sin Dobroslav, u Brusnu u drinskoj županiji.¹⁹² Ovaj Dobroslav se u historiografiji poistovjećivao sa Stjepanom Vojislavom, rodonačelnikom dukljanske dinastije o čijem porijeklu ne postoje pouzdani podaci.¹⁹³ Vijesti iz Ljetopisa o bizantskom osvajanju Bugarske, Raške, Bosne, Dalmacije i primorskih krajeva sve do granica Donje Dalmacije temeljili su se na istinitom događaju, i ta bizantska osvajanja navedenih zemalja datirana su u 1018. godinu.¹⁹⁴ Dukljanin je dalje govorio o ustanku Dobroslava protiv Bizanta i njegovoj mudroj politici zahvaljujući kojoj je uspio odbraniti kraljevstvo od bizantskog prodora. Posebno je istaknuo ulogu Dobroslavljevog sina Radoslava u tim borbama. O uspjesima dukljanskog vladara u borbi protiv bizantske vojske pisali su i grčki pisci Skilica, Zonara i Kekavmen, a pripisali su ih Stjepanu Vojislavu.¹⁹⁵ Živković je istakao dvije pretpostavke zašto je pisac promijenio ime Vojislavu. Pretpostavio je da je Dobroslav bio Dragimirov vanbračni sin za kojeg se nije znalo, ali je ipak tu pretpostavku isključio drugom, vjerovatnijom, da je Dobroslavljevo puno ime moglo glasiti Stjepan Dobroslav Vojislav, po uzoru na ime bugarskog cara – Roman Gavriilo Radomir.¹⁹⁶

¹⁸⁸ Radoman, *Ko je naručilac Dukljaninova Kraljevstva*, 168.

¹⁸⁹ Kovačević, *Od dolaska Slavena*, 429.

¹⁹⁰ U Ljetopisu su na više mjesta uočljive piščeve intervencije radi održavanja kontinuiteta jedne vladarske dinastije. Vidjeti poglavlja: XXIII, XXV, XXVII, XXXII i XXXVII (Dobroslav).

¹⁹¹ Dragimir je predstavljen kao stric Vladimira. Kada se Vladimir oženio Kosarom i kada mu je car Samuilo vratio kraljevstvo i dao na upravu dračke zemlje, tada je Dragimiru vraćena uprava nad Travunijom.

¹⁹² Danas postoji mjesto Brusna, oko 10 km istočno od Foče, Mošin, *Ljetopis*, 86.

¹⁹³ Živković, *Portreti vladara*, 92; Mošin, *Ljetopis*, 87.

¹⁹⁴ Mošin, *Ljetopis*, 87.

¹⁹⁵ Živković, *Portreti vladara*, 92.

¹⁹⁶ Isto, 95.

Nakon smrti Dobroslava¹⁹⁷, zemlja je bila podijeljena među njegovim sinovima, a najstariji sin Gojislav je vladao zajedno sa udovicom Dobroslava. Pošto su ubili Gojislava, vlast u njegovoj oblasti Travuniji preuzeli su Skrobimezi,¹⁹⁸ a za svog vladara su postavili Domaneka. Iako su braća Mihalja, Saganek i Radoslav su uspjela odbraniti Travuniju, bila je potrebna nova intervencija u toj oblasti jer je Domanek ponovo u nju provalio. Mihalja i Saganek su pozvali Radoslava da ponovo i ovog puta sam odbrani Travuniju. Tom prilikom su pred zemaljskim velikašima braća Mihalja i Saganek napisali povelju u kojoj Radoslavu garantuju „da su on i njegovi nasljednici gospodari zetske oblasti i da, ako uzmogne domoći se Tribunje ili bilo koje druge oblasti, one će pripadati njemu i njegovim nasljednicima kao baština i posjed bez prigovora i zahtjeva njih i njihovih nasljednika da to neće nikada odsad zahtijevati ni oni ni njihovi nasljednici.“¹⁹⁹ Ova zakletva je u Ljetopisu bila bitna, budući da pisac sva naredna dešavanja, direktno ili indirektno, dovodi u vezu sa motivom krivokletstva. Motiv krivokletstva i drugi veliki grijesi su imali značajno mjesto u Ljetopisu još od samog početka. Treba se prisjetiti da se anonimni pisac pozivao na neki veliki grijeh kada su „okrutni Goti“ sa početka spisa porazili kršćane i naselili se na njihovu zemlju. Takav je bio početak spisa, a prema svemu sudeći, u istom tonu je i završavao, što je još jedna potvrda da je mogao biti samo jedan autor koji je vješto kompilirao različite vrste izvora koje su mu stajale na raspolaganju...

Kraljevstvo je preuzeo Mihalja/Mihailo²⁰⁰ nakon smrti udovice Dobroslava. Skilica potvrđuje da je Mihailo, Stjepanov sin, nakon oca postao vladar Tribala i Srba { *Τριβαλλών και Σέρβων... αρχηγός* }.²⁰¹ U Ljetopisu se spominje da Mihailo nije htio održati zakletvu prema Radoslavu, već mu je oduzeo Zetu i dao je svom sinu Vladimiru. Predvođeni Bodinom,

¹⁹⁷ Stjepan Vojislav je umro oko 1044. godine u svom dvoru u Prapratni. Uprkos pobjedama u sukobima sa Bizantom, Vojislav nije uspio osigurati priznanje samostalnosti za dukljansku državu. Smatra se da je u trenutku njegove smrti Duklja obuhvatala Travuniju i Zetu, te priobalni pojas oko Budve, preko Bara do Skadra. Vlast su naslijedili njegovi sinovi Gojislav, Predimir, Mihailo, Saganek i Radoslav. U vrijeme njegovih nasljednika, granice države su proširene prema sjeveroistoku i istoku, Živković, *Portreti vladara*, 103 – 105.

¹⁹⁸ Za njih se pretpostavlja da su bili neko travunijsko pleme. Poznato je da se na području između Trebinja i Bileće, kod Moska nalazi selo Skrobotno, toponim izveden od plemenskog imena Scrobimesi, Kovačević, *Od dolaska Slovena*, 390 -391.

¹⁹⁹ Mošin, *Ljetopis*, 94.

²⁰⁰ U historiografiji je poznat kao Mihailo Vojisavljević. Nakon smrti Stjepana Vojislava nastupio je kraći interregnum koji je potrajao do smrti Stjepanove udovice. Mihailo je vlast nad Dukljom mogao preuzeti oko 1046. godine. I za vrijeme Mihailove vlasti, značajno vanjskopolitičko pitanje bio je sukob sa Bizantom. Mihailo je prijetnju sa te strane otklonio brakom sa carevom sestričnom. Živković ističe da bizantski izvori ne spominju Mihailov brak, ali Skilica donosi vijest da je Mihailo bio upisan u prijatelje i saveznike Romeja. Tom prilikom je bio počastovan protospatarskim sanom. U godini 1044/1045 došlo je do sklapanja mira između Duklje i Bizanta, a vjerovatno je tada došlo i do braka Mihaila sa carevom sestričnom, Živković, *Portreti vladara*, 107, 108. Mihailo je iz prvog braka imao sinove: Vladimira, Prijaslava, Sergija, Derija, Gabrijela, Miroslava i Bodina. Iz drugog braka sa carevom sestričnom imao je: Dobroslava, Petrislava, Nićifora i Teodora, Mošin, *Ljetopis*, 94.

²⁰¹ *Vizantijski izvori*, III, 162.

Mihailovi sinovi su zauzeli Rašku, a potom su osvajanja proširili na Bugarsku. Nakon uspjeha u osvajanju Bugarske, Mihailo ju je dao na upravu Bodinu koji se proglasio carem. Tim činom je izazvao gnjev bizantskog cara, koji je porazio ustanike a zarobljenog Bodina je prognao u Antiohiju. Živković je ukazao da je sažeti prikaz Mihailove vladavine u Ljetopisu sadržavao historijski tačne podatke. Bizantski pisci donose dosta detalja o Bodinovom ratovanju protiv Bizanta. Raška je privremeno osvojena oko 1067/1068. godine, ali je već u novom dukljansko – bizantskom ratu (1072–1075) izgubljena.²⁰² Što se tiče Bodinovog osvajanja Bugarske, Skiličin nastavljač spominje da je na poziv „istaknutijih ljudi Bugarske“ Mihailo poslao sina Konstantina Bodina sa 300 ljudi, kako bi im pomogao da se „oslobode prevlasti i okrutnosti Romeja“.²⁰³ Dukljaninovo izlaganje o Bodinu je dosta slično Skiličinom nastavljaču, s tim što je pisac Ljetopisa i dalje bio sklon da izvlači iz konteksta događaje. Dok je Bodin završio u progonstvu u Antiohiji, Dukljanin upozorava da su „druga Bodinova braća, budući da bijaše Bogu omrznuo grijeh njihova oca zbog krivokletstva“ završila tragično i niko osim Bodina nije preživio. Iako je u historiografiji poznato da je Mihaila Vojisavljevića naslijedio sin Bodin (vl. 1081 – 1099.),²⁰⁴ Dukljanin je, vjerovatno potaknut drugim motivima, odlučio da Mihailov nasljednik bude njegov brat Radoslav.²⁰⁵ Ta vijest nema potvrdu u historijskim izvorima i nepouzdana je koliko i podatak o Radoslavu kao izbavitelju Bodinovom. Cilj je bio ukazati na ponovno vjerolomstvo, učinjeno Radoslavu od strane Bodina koji je zaboravio učinjeno dobročinstvo. Tako se generacijsko krivokletstvo nastavilo. Zanimljiva je sličnost u izražavanju miroljubivosti Radoslava i sv. Vladimira. Pisac je obojicu prikazao kao blage i miroljubive vladare, koji su se radije povlačili i izbjegavali ratna stradanja.²⁰⁶ Kao da je tim napomenama o požrtvovanosti i blagosti Radoslava, još više želio ukazati na dinastički razdor koji je posebno došao do izraza u nastavku Ljetopisa. Radoman je pravilno ocijenio da „Osim kratkog pasusa o Bodinovu osvajanju Raške, Bosne i privremenom zauzeću Drača, Dukljanin najveći dio poglavlja posvećuje zapravo njegovu

²⁰² Živković, *Portreti vladara*, 110 – 113.

²⁰³ U Prisdiani (Priština? ili Prizren?) su Bodina proglasili za cara i promijenili su mu ime Iz Konstantin u Petar. Na vijest o tom činu, prema njima je krenuo duka bugarske teme Damjan Dalasin koji je bio poražen u predstojećem sukobu. Ipak ustanici nisu dugo mogli izdržati pod bizantskim udarom, te su poraženi u mjestu Taonion, a Bodin je bio zarobljen. Zarobljeni Bodin najprije je zatvoren u manastiru sv. Sergija, a nakon kraćeg vremena predat je antiohijskom duki Isaku Komninu koji ga je poveo u Antiohiju. Spominje se je Bodinov otac Mihailo potplatio mletačke trgovce koji su ga oteli iz Antiohije, te mu je ponovo povjerio raniju vlast, *Vizantijski izvori*, III, 178 – 185.

²⁰⁴ Živković, *Portreti vladara*, 114.

²⁰⁵ Imao je sinove: Branislava, Gradislava, Hvalimira, Stanihnu, Kočapara, Vojislava, Dobroslava i Pribineka, Mošin, *Ljetopis*, 95.

²⁰⁶ Za Radoslava je istakao: „A kralj, kako je bio blag i miroljubiv, ne htjede da s njim zameće rat, već se pokorno povuče sa sinovima svojim u oblast Tribunju.“ Nešto ranije kada je izlagao o Samuilovom prodoru u Vladimirovo kraljevstvo, postupio je identično: „A kralj, koji bijaše svet čovjek i ne htjede da ma ko od njegovih pogine u ratu, povuče se skromno i ode sa cijelim svojim pukom u planinu zvanu Oblik, Isto, 96, 78.

ogrešenju prema kralju Radoslavu i njegovu potomstvu. O vladaru kojeg imperijalna kancelarija tituliše visokim zvanjima protosevasta i ekusijastisa, papa Kliment III oslovljava kao veleslavnog kralja, a makedonski ustanici proglašavaju za cara, jedini domaći narativni izvor propovijeda kao o krivokletniku, povodljivcu i ubici.²⁰⁷ Za završetak Ljetopisa karakteristična je borba između Radoslavljevog potomstva, koje je pisac predstavio u pozitivnom svjetlu i potomstva Radoslavljevog brata Mihaila, koji su prikazani kao krivokletnici i ubice.

Ljetopis popa Dukljanina odaje jedinstvenu cjelinu iz koje izvire jasna politička pozadina. Kroz čitav spis provlači se ideja o kontinuitetu jedne vladarske dinastije, koja je zahvaljujući piščevim intervencijama opstajala od početka do kraja spisa. Grananje vladarske porodice dovelo je do opasnosti od narušavanja njenog jedinstva, usljed čega se javljaju unutar dinastički sukobi i obračuni. To je posebno došlo do izraza u posljednjem dijelu izlaganja anonimnog pisca. Pisac je podržavao one vladare koji su se odlikovali kršćanskim vrlinama, a dukljansku državu je predstavio kao faktor ujedinjenja okolnih kneževina i oblasti pod jedinstvenom vladarskom dinastijom. Pokušaj da se odgonetne autorova ličnost, istraživače je uglavnom samo udaljio od same pozadine i suštine Ljetopisa. Iako ne odgovara istini u svim pojedinostima, piščevo izlaganje je u osnovi imalo historijsku jezgru koja se po potrebi izvlačila iz konteksta i prilagođavala određenim ciljevima. Radi toga ne bi trebalo spis odbaciti kao nepouzdan historijski izvor jer su manipulacije činjenicama i istinama karakteristične za svako pisanje i bavljenje političkom historijom. Anonimni pisac je pokazao da je poput svake vladarske dinastije, i dukljanska bila podložna unutrašnjim razdorima i dvorskim intrigama. Oslonac na sam izvor dopušta da se prihvati Radomanov zaključak o naručiocu (dodali bismo - ili naručiocima) spisa koji je poticao iz kružoka Radoslavljevog potomstva. Na to bi upućivale i uvodne piščeve riječi kada kaže da je preveo djelo *Regnum Sclavorum* u kojem su opisana sva djela i ratovi njihovi... dakle, nosilaca dukljanske vladarske dinastije.

²⁰⁷ Radoman, *Ko je naručilac Dukljaninova Kraljevstva Slovena*, 172.

PORTRET SREDNJOVJEKOVNOG DRUŠTVA PREMA LJETOPISU POPA DUKLJANINA

I Goti u Panoniji i Dalmaciji

Razmatrajući društvo i državu onako kako je to prikazano u Ljetopisu, treba se u kratkim crtama dotaći prisustva Gota u Panoniji i Dalmaciji. Taj germanski narod anonimni pisac je već u uvodnim riječima poistovijetio sa Slovenima – ...*Libellum Gothorum, quod latine Sclavorum dicitur regnum...*, ili na jednom drugom mjestu, kada kaže *Gothi qui est Sclavi*. Pisac Ljetopisa u tome nije bio usamljen. Mavro Orbini, dubrovački benediktinac iz XVII stoljeća, također se zanimao za porijeklo Slovena koje je izjednačavao sa Gotima, a u tome se, kako je to primjetio Šanjek, pozivao na Jordana²⁰⁸ (VI st.) i Pavla Đakona²⁰⁹ (VIII st.).²¹⁰ Goti radi svoje kratkotrajne prisutnosti u Panoniji i Dalmaciji zasigurno nisu mogli ostvariti jači uticaj na društvo budućih sklavinija. Kako se u Ljetopisu ne pravi jasna granica između Gota i Slovena, tu su se gotski osvajači stopili sa slovenskom vladarskom dinastijom. Sa druge strane, kada je pisac spominjao Ugare tu je znao napraviti razliku između njih i Slovena.²¹¹

Već je ranije konstatovano da je Ljetopis u svojim najranijim razdobljima legendaran i da je tome mogla doprinijeti i nepouzdana narativna tradicija kao i nedostatak odgovarajućih izvora. Prodor Gota sa sjevera u Panoniju i Dalmaciju anonimni pisac je datirao u vrijeme istočnorimskog cara Anastazija (491-518), pape Gelazija (492-496), kapuanskog biskupa Germana (516-541), kanusinskog biskupa Sabina (514-556) i svetog Benedikta (529- oko

²⁰⁸ Jordan (*Jordanes*) bio je historičar gotskog porijekla, a prema Momsenu pripadao je gotskom plemenu Alana. Bio je službenik na dvoru ostrogotske dinastije Amala i lični zapisničar vladara Guntiga. Kasnije je prešao u crkvenu službu i postao je biskup Krotona. Sačuvana su Jordanova dva djela: *De summa temporum vel origine actibusque Romanorum* i *De origine actibusque Getarum*. Posljednje djelo je zapravo skraćeno djelo Kasiodorove Historije Gota u 12 knjiga. Momsen je za ta dva djela uveo nazive *Romana* i *Getica*, *The Gothic History of Jordanes*, translated by: Charles C. Mierow, Princet on University Press, Princeton, 1915, 1 -10.

²⁰⁹ Pavle Đakon (*Paulus Diaconus*) bio je benediktinac langobardskog porijekla. Rođen je u provinciji Furlaniji između 720. i 725. godine. Roditelji su mu bili Warnefrido i Teudelinda, oboje plemićkog porijekla. Na zahtjev Adelperge, kćerke kralja Deziderija i supruge vojvode Arhisa, Pavle je napisao rimsku historiju. Njegovo najznačajnije djelo je *Historia Langobardorum* u šest knjiga koju je napisao u montekasinskom samostanu. Knjige su podijeljene po glavama, a posljednja obuhvata vladavinu langobardskog kralja Liutpranda, *Pauli Historia Langobardorum (Scriptores rerum Germanicorum)*, Hannover 1878, priredio Georg Waitz, 1-18.

²¹⁰ Franjo Šanjek, „Povijesni pregledi Mavra Orbinija“, u: *Kraljevstvo Slavena*, ur. Tihomir Cipek, Ivo Sanader i Marinko Šišak, Zagreb, Golden marketing, 1999, 19.

²¹¹ Et facta est pax firma inter Ungaros et Sclavos, Mošin, *Ljetopis*, 59.

543). Mošin je pretpostavio da je ljetopisac podatke o vremenu prodora Gota mogao preuzeti iz djela o životu sv. Benedikta. Kao poseban razlog za takvu pretpostavku smatrao je to što se u Ljetopisu spominje da je Totila umro onako kako mu je prorekao Benedikt.²¹² Piščeva datacija o prodoru Gota u Panoniju i Dalmaciju sa kraja V i tokom VI stoljeća odgovarala je historijskoj realnosti tog događaja. U Ljetopisu su Goti opisani kao *gens ferox et indomita*, koji su bili predvođeni sinovima kralja Svevlada: Brusom, Totilom i Ostroilom. U Ljetopisu se spominje da je Totila zajedno sa bratom Ostroilom opustošio i osvojio Panoniju, te se sa dijelom vojske uputio u Italiju gdje je umro kako mu je prorekao Benedikt. I Pavao Đakon spominje Totilu kao predvodnika Gota u borbi protiv romejskih snaga u Italiji, predvođenih zapovjednikom Narsesom i njihovim saveznicima Langobardima.²¹³ Za anonimnog pisca je bio značajniji Totilin brat Ostroilo, historijski nepoznata ličnost. Ostroilo je nastavio dalja osvajanja po Dalmaciji sve dok ju nije u potpunosti osvojio i dok nije zasjeo u oblasti Prevalitani.²¹⁴ Od Ostroila, kojeg će naslijediti sin Svevlad, razgranala se dinastija slovenskih vladara koju će ljetopisac pratiti sve do u XII stoljeće, a čija su djela i ratovi glavna tema spisa. To je pisac već naznačio u svojim uvodnim riječima, a rečeno je nešto i o pozadini koja se iza toga krila. Ono što se nameće kao pitanje jeste, zašto je pisac odlučio da poistovjeti gotski sa slavenskim elementom i stopi ih u jedinstvenu dinastiju? Ako je poznato da je razdoblje gotske vlasti (misli se na Ostrogote) nad nekadašnjim rimskim provincijama u Iliriku obilježeno etničkom, vjerskom i kulturnom podvojenošću u odnosu na domicilno stanovništvo,²¹⁵ identifikacija Gota i Slovena u živom sjećanju u narodne tradicije bila bi potpuno pogrešna. Ako se pažljivo isčitava Ljetopis, u njemu se može pronaći odgovor na postavljeno pitanje. Kada se spominje seoba i naseljavanje Bugara u pokrajinu Siloduksiju²¹⁶ pisac za Bugare i Slovene kaže: „Oba naroda počеше se uzajamno voljeti, to jest Goti, koji su i Slaveni, i Vulgari, a najviše zato što su oba naroda bili pogani i što su imali isti jezik.“²¹⁷

²¹² Mošin, *Ljetopis*, 40; Za vrijeme opsade Totila je 546. godine posjetio Benedikta u montekasinskom samostanu. Tom prilikom mu je ovaj svetac proročanski rekao: „*U Rim ćeš ući, more preći, devet godina držati kraljevstvo, a desete godine umrijeti.*“ Sjećanje na taj susret sačuvano je zahvaljujući zapisima pape Grgura I (590 – 604.), Marko Šunjić, *Narodi i države ranog srednjeg vijeka*, Rabic, Sarajevo, 2003, 160.

²¹³ Igitur cum circumquaque frequentes langobardorum victoriae personarent, Narsias chartolarius imperialis, qui tunc praeerat Italiae, bellum adversus Totilam Gothorum regem praeparans, cum iam pridem Langobardos foederatos haberet, legatos ad Albion dirigit, quatenus ei pugnaturum cum Gothis auxilium ministraret..., *Pauli Historia*, 84.

²¹⁴ Poznato je da su se na granicama Prevalitane 459. godine pojavili Ostrogoti. Područje kolonizacije Ostrogota obuhvatalo je područje Drača, veći dio Novog Epira i možda okolinu Skadra, Ivan Mužić, *Hrvatska povijest devetog stoljeća*, Matica hrvatska, Split, 2007, 52; Dosta manji značaj za Prevalitanu imali su Vizigoti koji su na njene granice izbili 400. godine, nako pobune protiv zloupotreba rimskih službenika, Kovačević, *Od dolaska Slovena*, 251.

²¹⁵ Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 62.

²¹⁶ Smatra se da se je u pitanju Mezija, Mošin, *Ljetopis*, 45.

²¹⁷ Mošin, *Ljetopis*, 46.

Pisac je vjerovatno nepromišljeno postupio kada je upotrijebio riječ Got za Slovene, iako je na umu imao slovenske doseljenike za čiju najraniju prošlost nije raspolagao odgovarajućim izvorima. Treba se prisjetiti dijela o pokrštavanju doseljenika u kojima su Dukljaninovi Goti tj. Sloveni predstavljeni kao pagani, a dobro je poznato da su Goti bili arijanci i prema tome, nisu se mogli smatrati paganima već hereticima.²¹⁸ Podatak da su Sloveni govorili istim jezikom kao i Bugari, još više bi išlo u prilog pretpostavci da je anonimni pisac miješao nazive etničkih skupina, što za ranu prošlost nije bilo neuobičajeno među piscima/historičarima.²¹⁹ Mošin je vjerovao da se u Ljetopisu smisao imena Got spojio sa bizantskom težnjom da se za narode koriste imena klasičnih plemena.²²⁰ Radojković je smatrao da su kod Dukljanina Sloveni i Goti sinonimi, te da se nikako Got ne može odnositi na „heretika ili neznabošca“, jer bi se u tom slučaju spis zvao Spis o hereticima.²²¹ Nedovoljno upućen u najraniju prošlost naroda kojem je pripadala dinastija o čijim vladarima piše, pisac je u kombinaciji istinitih događaja sa onim izmišljenim vidio rješenje problema. Historijsku ličnost Totilu, doveo je u vezu sa izmišljenim Ostroilom kako bi svoj spis učinio vjerodostojnijim, a pripovijedanje ubjedljivijim. Osim toga, svoj toj zamršenosti u vezi sa pisanjem o najranijoj prošlosti, sigurno je doprinijela i činjenica što su se opisivani događaji dešavali na prijelomnom razdoblju koja su uvijek poseban izazov za istraživača, bez obzira kojem historijskom razdoblju on pripadao.

Geografski položaj Panonije bio je takav da je u vrijeme seobe naroda sa istoka na zapad bilo nezaobilazno tranzitno područje kojim su prolazili i više-manje se zadržavali razni narodi i plemena: Vandali, Goti, Huni, Gepidi, Heruli... Oko tridesetih godina IV stoljeća, germansko pleme Vandali su se uz dopuštenje cara Konstantina naselili u njenim sjevernim predjelima. Godine 380. u Panoniju su upali Goti i Alani, a tridesetih godina V stoljeća Panonijom su zavladao Huni predvođeni Atilom. U toku IV stoljeća Vizigoti su opustošili Balkan, i iako im je dopušteno da se nasele u Ilirik, nastavili su svoju selidbu prema Italiji i Hispaniji. Ostrogoti predvođeni Teodorikom iz dinastije Amala, naselili su se u Meziji iz koje su zavladao i dijelom Panonije. U dogovoru sa carem Zenonon 488. godine, Teodorik je

²¹⁸ Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 61; Do oko 400. godine brojni misionari su proširili arijanstvo na sve istočne Germane: Ostrogote, Gepide, Vandale, Herule, Burgunde i na Langobarde među zapadnim Germanima. Prema arijanskom nauku poriče se jednakost i istobitnost između Krista i Boga-Oca u korist drugoga nad prvim. Arijanizam je osuđen i odbačen kao hereza na Nikejskom koncilu 325. godine, Šunjić, *Narodi i države*, 27, 28.

²¹⁹ Već je Jovan Kovačević primjetio da su bizantski pisci od VI stoljeća miješali antičke Gete, Skite i Gote. Prvi je Teofilakt Simokata poistovjećivao Gote i Slovene, a potom i Fotije. U Teofanovoj hronografiji poistovjećuju se Skiti, Huni i Goti, a njegov nastavljatelj poistovjećuje Srbe i Hrvate sa Gotima. I Toma Arhidakon je poistovjećivao Slovene i Gote, a Rašku je smatrao gotskom zemljom, Mužić, *Hrvatska hronika*, 43-44.

²²⁰ Mošin, *Ljetopis*, 29.

²²¹ Mužić, *Hrvatska hronika*, 43.

porazio germanskog uzurpatora u Italiji, Odoakra. Zahvaljujući tome dobio je mandat u Italiji i Dalmaciji, a nakon ubistva Odoakra 493. godine, stvorena je ostrogotska država u Italiji i Dalmaciji. Iako je ostrogotska vlast obuhvatala bivše rimske provincije Dalmaciju i Panoniju, Ostrogoti su činili manjinu u odnosu na domicilno stanovništvo, te stoga nisu mogli bitno izmijeniti ni etničku sliku oblasti nad kojima su imali vlast. Arheološkim tragovima došlo se do tri uže regije na kojima su pronađena obilježja njihove kulture: u Dalmatinskoj zagori, oko Neretve, te oko gornjeg toka Vrbasa i Bosne, sa malo udaljenim Kovačevim Dolom u pravcu Drine i Rakovčanima na Sani. Nakon smrti Teodorika (526) nastale su nepovoljne prilike na kraljevskom dvoru, što je iskoristio car Justinijan (527-565). Godine 535. provincije Dalmacija i Liburnija su pripojene Istočnom Rimskom Carstvu, a Goti su u potpunosti savladani 555. godine.²²²

II Slika vladara i kršćanski moral

Iako ne predstavlja potpunu sliku društvenih odnosa, isčitavanjem Ljetopisa popa Dukljanina može se doći do vrijednih saznanja o karakteristikama ranosrednjovjekovnog vladara. Kako je pisac pripadao kleru, slika vladara uglavnom se oblikovala prema njegovom odnosu prema kršćanstvu. Za anonimnog pisca, dobar vladar prije svega je bio dobar kršćanin. S obzirom da je srednjovjekovna evropska atmosfera u cjelosti prožeta religioznošću i bogobožnosti, opis vladara u Ljetopisu odgovarao je toj atmosferi.

Vladar je označavan latinskom riječi *rex* u značenju kralj. Vijesti koje anonimni pisac donosi o vladarima su u najvećoj mjeri vrlo štute i uglavnom se odnose na podatke o broju godina vladavine, nasljednicima, te eventualno o mjestu na kojem su sahranjeni. To se posebno odnosilo na prve vladare koji su bili pagani, a pisac je svakog obilježavao u skladu sa odnosom koji su imali prema kršćanskim starosjediocima. Oni su bili surovi i oholi, loši kraljevi koji su progonili kršćane i prema njima činili razne nepravde; ili su pak bili dobri kraljevi koji su kršćane ljubili i sa njima živjeli u miru. Konverzijom na kršćanstvo, odnos

²²² Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 57-64; Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1975, 109; Ivan Mužić, *Hrvatska povijest devetog stoljeća*, Matica hrvatska, Split, 2007, 51-65; Za prisustvo Gota na prostoru nekadašnjih rimskih provincija Panonija i Dalmacija vidjeti: Ivan Mužić, Slaveni, Goti i Hrvati na teritoriju rimske provincije Dalmacije, V Dopunjeno izdanje, Split, 1997; Hrvoje Gračanin, *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju*, Zagreb: Plejada, 2011, 23-119; Jasna Škrkulja, Hrvoje Gračanin, „Barbaricum contra imperium: Prostor današnje jugozapadne Vojvodine između kasne antike i ranog srednjeg vijeka u svjetlu povijesnih i arheoloških svjedočanstava“, u: *Vojvođanski prostor u kontekstu evropske istorije*, Zbornik Radova II, Novi Sad – Bačka Palanka, 2014.

pisca ne postaje blaži pri opisivanju loših vladara. Krivokletnici, bratoubice i ubice su postali predmet oštre kritike, dok su oni bogobojažni i oni koji su „mirno upravljali u strahu božijem i po pravdi“ bili uzor.

Nasljeđivanje se najčešće odvijalo tako što je oca nasljeđivao najstariji sin. Ukoliko kralj nije imao muških nasljednika, obično ga je nasljeđivao brat ili bratova djeca. Na izbor kralja nekada su uticali velikaši i narod. Narod koji je odbio priznati kralja znao se dizati na ustanak sve dok kralj koji im nije odgovarao ne bi bio svrgnut.²²³ U jednom slučaju bilježi se da je na izbor vladara direktan uticaj imao istočnorimski car.²²⁴ Prijestolnice vladara nisu bile vezane za jedno mjesto i uglavnom su bile privremenog karaktera. Pa je tako Ostroilo zasjeo u *regione Praevalitana*,²²⁵ Svetopelek je boravio u Dalmi²²⁶ gdje se održao i sabor, Dobroslav je imao dvorac u Prapatni,²²⁷ a Legec je stolovao u kotorskom zaljevu, *in loco qui Traiectus dicitur*.²²⁸ Vladar vodi diplomatiju, šalje i prima poslanstva, a nerijetko se kao sredstvo diplomatije koriste i bračne veze. Tako je Vladimir, sin Sebislava, oženio ugarsku princezu radi mira sa Ugarima,²²⁹ a kralj Krepimir je svog sina Svetozara oženio kćerkom alamanskog vojvode.²³⁰ Vladar uređuje, utvrđuje i štiti granice svog kraljevstva od povremenih sukoba sa Ugarima, Bugarima, Grcima i Alanimima. Kraljevstvo se štitilo ne samo oružjem već i mudrom politikom. Primjer vođenja mudre politike jeste vladar Dobroslav koji je, u jednom od ratova sa Bizantom, savjetovao Grke kako da nepravedno postupaju sa stanovništvom njegovog kraljevstva a kako bi time izazvao reakciju stanovništva koje bi potom kritikovao jer se ne odupiru nepravdama koje im čine Grci. Zahvaljujući tome, kao i vještim ratničkim trikovima na bojnopolju, uspio je odbraniti kraljevstvo od bizantske prevlasti.²³¹ Vladaru su

²²³ Protiv kralja Pribislava su se pobunili bosanski velikaši i na kraju su ga ubili; Pošto su sinovi kralja Predimira okrutno postupali prema narodu, oni se zajedno sa sinovima Legeca urote protiv braće i ubiju ih; Zbog Jakvintine oholosti, narod nije dopustio da prijestol naslijedi njen i Bodinov sin Mihalja, već su za kralja odabrali Vladimira; Poslije toga narod se skupi i postavi za kralja Gradihnu, Mošin, *Ljetopis*, 60, 76, 99, 104.

²²⁴ „*Odavde (iz Skadra) izvuku iz tamnice Grubešu i po naređenju carskom postavi ga narod za kralja...*“, Mošin, *Ljetopis*, 101.

²²⁵ Od primorskih gradova, u sastavu provincije Prevalitane bili su Ulcinj i Liješ, a od kontinentalnih Duklja i Skadar. Kovačević ističe mogućnost da su se Ostrogoti možda naselili u okolini Skadra, gdje je pronađena jedna dvostruka bogato ukrašena kopča sa poludragim kamenjem i glavama gotske mitske ptice. Kao drugu mogućnost za pretpostavku da su se Goti naselili u okolini Skadra ističe etimologiju imena albanskog plemena Hoti, na sjeveroistočnim stranama Skadarskog jezera, a koje neki filolozi izvode iz riječi Got, Kovačević, *Od dolaska Slovena*, 242, 252.

²²⁶ Dalma se ubicira u Livanjsko, odnosno Duvanjsko polje.

²²⁷ Pored Kotora, Mihailo Devolski spominje Prapatnu kao jednu od prijestolnica zetskog kralja Mihaila. Ove dopune Mihailo Devolski je pravio dok je čitao Skiličinu Hroniku prateći njene propuste, *Vizantijski izvori III*, 179; Oblast između Ulcinja i Bara identifikovana je kao srednjovjekovna župa Prapatna, Kovačević, *Od dolaska Slovena*, 325.

²²⁸ Mošin ukazuje na Prevlaku u Kotorskom zaljevu, Mošin, *Ljetopis*, 77.

²²⁹ Isto, 59.

²³⁰ Isto, 61.

²³¹ Isto, 87-92.

bili direktno podređeni banovi, odnosno vojvode koje je birao iz reda srodnika, potom župani, odnosno komesi i satnici, odnosno centurioni koji su se uzimali iz reda plemstva. Od danka koji su ubirali satnici polovina je pripadala vladaru, kao i dvije trećine od danka koji su ubirali župani.²³² Vladar ne uređuje stvari samo iz svjetovne domene, već se miješa i u crkvena pitanja: u sporazumu sa papom osniva i posvećuje mitropolije, posvećuje nadbiskupe, biskupe i crkve. Ogriješenje o Crkvu, ujedno je predstavljalo i ogriješenje o krunu: „Naredi također kralj, da nitko ne ometa ma koju crkvu bilo u čemu, ili da nad kojom crkvom ima neku moć ili vlast, osim samog nadbiskupa ili biskupa, pod čijom je pravnom vlašću ista crkva; tko bi drugačije radio, ogriješio bi se o kraljevsku krunu.“²³³ Time se vladar stavio u službu i zaštitu Crkve i klera, kao uzoran kršćanin koji snagom svoje ličnosti garantuje poštivanje crkvenog poretka. Pravo uplitanja u crkvena pitanja zadržao je isključivo za sebe. U Ljetopisu se ističe i uloga klera koji imao veliki uticaj na moral i ponašanje vladara, pa tako biskupi i nadbiskupi često posreduju u izmirenju zavađenih srodnika i u spriječavanju bratoubilačkih ratova.²³⁴

²³² Pitanja koja se tiču unutrašnje organizacije imaginarnog Kraljevstva Slovena, u šta spada i raspodjela dohodaka, riješena su na saboru u Dalmi o kojem je već ranije rečeno.

²³³ Isto, 53.

²³⁴ Barski nadbiskup Petar se pojavljuje kao posrednik za mir između Bodina i njegove braće, a biskupi i opati su posredovali za mir između Bodina i njegovog strica Branislava, Isto, 96, 98.

ZAKLJUČAK

Uvidom u dosadašnju historiografiju o Ljetopisu popa Dukljanina stekao se utisak da su posebno starije generacije istraživača više bile zaokupljene autorovom ličnosti nego samim izvorom. Usljed toga se nerijetko interpretacija izvora kretala u onim ograničenjima koja je nametala autorova ličnost. Polazeći od toga da je pisac bio crkveno lice, ti istraživači su u Ljetopisu vidjeli „dokazni materijal“ u nadmetanju barske nadbiskupije nad dubrovačkom. Međutim, ova analiza spisa je pokazala da to nije bilo baš tako. Iako se ne spori da je autor pripadao kleru, te da je spis snažno prožet kršćanskim duhom, što je karakteristika svakog srednjovjekovnog spisa, Ljetopis popa Dukljanina pisan je isključivo za potrebe ostvarenja političkih ciljeva jednog ogranka dinastije koji je polagao pravo na kontinuitet naslijeđivanja vladarske krune. Anonimni pisac, koji je po svemu sudeći bio svećenik barske crkve, romanskog porijekla, bio je angažovan da sačini takvo djelo koje će veličati vladare samo jednog dijela vladarske dinastije, kojima pripisuje požrtvovanost, kršćansku vrlinu i moral nasuprot drugog vladarskog ogranka čiji su predstavnici prikazani kao krivokletnici i ubice. Autorova ličnost je vrlo malo uticala na pozadinsku suštinu spisa koja je sačinjena prema želji njegovog naručioca. Oslobođanjem spisa od težnji da se odgonetne autor i u skladu sa njegovom ličnosti interpretira i shvati Ljetopis, oslobađalo se i ograničenja i dogmatskog pristupa u njegovom proučavanju. Cilj nije bio obezvrijediti autorovu ulogu već pridati veći značaj naručiocu spisa. Ljetopis je najprije trebalo shvatiti kao dio evropskog kulturnog srednjovjekovnog naslijeđa, a potom kao angažirano djelo. Uz takav pristup, rasterećen od dogmatskog shvatanja, težilo se i jačanju kritičnosti prema izvoru.

Iako je spis pripadao angažiranoj srednjovjekovnoj produkciji, u njemu se prepliću i pobožni, poučni, kritički, institucionalni, privatni, originalni i izvedeni tekstovi. Proučavanjem spisa uočilo se da su narodna tradicija, crkveni tekstovi i drugi spisi korišteni u onoj mjeri u kojoj je trebalo da posluže određenoj svrsi. Usljed toga je bila vrlo česta praksa anonimnog pisca da razne tekstove izvlači iz konteksta i daje im novo značenje, u skladu sa željenim ciljem. Stoga se Ljetopis u potpunosti uklopio u Le Gofovu konstataciju o „znanju na kapaljku“. Ostaje se pri tome da je Ljetopis spadao u historiografsko djelo za čiju interpretaciju je ipak neophodna konsultacija sa drugom izvornom građom, a kako bi se dijelovima koji su izvučeni iz konteksta vratio stvarni smisao. Takva konstatacija dodatno osnažuje tezu o Ljetopisu kao angažiranom spisu. To nas dalje upućuje na zaključak da, iako

je predstavljao kompilaciju različitih izvora, narodne tradicije i crkvenih tekstova, spis je sačinjen od jednog pisca kompilatora. Pisac je fiktivne događaje i ličnosti uklapao sa historijskim, koji su mu često služili kao temelj koji treba da poveća vjerodostojnost pripovijedanja. Upotrebom analitičke, kvalitativne i komparativne metode moguće je doći do vrijednih podataka koji su značajni za historiju ranosrednjovjekovnih slovenskih zemalja. Uz konsultaciju druge izvorne građe, moguće je izvršiti rekonstrukciju pojedinih historijskih događaja značajnih za ranu prošlost južnoslovenskih zemalja i stoga Ljetopis ne treba odbaciti kao nepouzdan historijski izvor.

BIBLIOGRAFIJA

Izvori

Biblija, Stari i Novi savez, priredio: Pavle Simović, Cetinje, 2019.

Letopis popa Dukljanina, priredio Ferdo Šišić, Srpska kraljevska akademija, Beograd-Zagreb: Zaklada tiskare Narodnih novina, 1928.

Ljetopis popa Dukljanina: latinski tekst sa hrvatskim prijevodom i „Hrvatska kronika“, priredio Vladimir Mošin (Ur.), Matica Hrvatska, Zagreb, 1950.

Ljetopis popa Dukljanina, priredio Slavko Mijušković, Grafički zavod, Titograd, 1967.

Ljetopis popa Dukljanina, priredio Slavko Mijušković, Srpska književna zadruga, Beograd, 1988.

Pauli Historia Langobardorum (Scriptores rerum Germanicorum), Hannover 1878, priredio Georg Waitz

Popa Dukljanina Letopis po latinsku i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku, priredio Ivan Črnčić, Kraljevica 1874.

The Gothic History of Jordanes, translated by: Charles C. Mierow, Princeton University Press, Princeton, 1915.

Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, Tom II, Beograd, 1959.

Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, Tom III, Beograd, 1966.

Literatura

Banašević, Nikola: *Letopis popa Dukljanina i narodna predanja*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1971.

Bauml, Franz H. : „Varieties and Consequences of Medieval Literacy and Illiteracy“, u: *Speculum* 55, II, 1980., 237-265.

Borsa, P; Hogel, C; Mortensen, L. B.; Tyler, E. (Ed.): „Histories of Medieval European Literatures“, in: *Interfaces I*, Università degli Studi di Milano, 2015.

Brook, Kevin Alan: *The Jews of Khazaria*, Third edition, Rowman & Littlefield, Lanham Maryland, 2008

- Brown, Warren C; Costambeys, Marios; Innes, Matthew; Kosto, Adam J. (Ed): *Documentary culture and the Laity in the Early Middle Ages*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.
- Bujan, Solange: Orbinijevo izdanje „Ljetopisa popa Dukljanina“: povijesni falsifikat“: u *Radovi*, Knjiga 43, Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb, 2011.
- Dinić, Mihailo: “Jačanje Raške i njena borba za nezavisnost protiv Vizantije”, u: *Istorija naroda Jugoslavije*, Prva Knjiga, Prosveta, Beograd, 1953, 248-251.
- Đekić, Đorđe: „Geste ot Jovan Vladimir's biography“, *Facta Universitatis – Philosophy, Sociology, Psychology and History*, Vol. 12, 2013, 183-189.
- Ferjančić, Božidar: *Vizantija i Južni Sloveni*, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije, Beograd, 1966.
- Foretić, Vinko: *Povijest Dubrovnika do 1808*, Knjiga prva, Nakladni Zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1980.
- Goldstein, Ivo: *Hrvatski rani srednji vijek*, Novi Liber, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1995.
- Gračanin, Hrvoje: *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju*, Zagreb: Plejada, 2011, 23-119;
- Hadžijahić, Muhamed: „Kako su nastali najstariji naši Ljetopisi“, u: *Dubrovnik* 8, 61- 84.
- Hadžijahić, Muhamed: „Pitanje vjerodostojnosti sabora na Duvanjskom polju“, u: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, 1970, 201-261.
- Hadžijahić, Muhamed: *Povijest Bosne u IX i X stoljeću*, Preporod, Sarajevo, 2004.
- Jelić, Luka: „Duvanjski sabor“, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol.10, Zagreb, 1909, 138 - 145.
- Klaić, Vjekoslav „Crvena Hrvatska i Crvena Rusija“, *Hrvatsko kolo*, Matica hrvatska, Zagreb, 1927.
- Klaić, Nada: *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1975.
- Kovačević, Jovan: „O uvodu Barskog rodoslova“, u: *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 1956, 13/14, 61-70.
- Kovačević, Jovan: “Od dolaska Slovena do kraja XII vijeka”, u: *Istorija Crne Gore*, Knjiga I, Titograd, 1967, 279-444.
- Krstić, Aleksandar; Isailović, Neven; Jakovljević, Aleksandar: „B(ij)eljin(a) – zemlja, kneštvo, arhiđakonat, distrikt, nahija, u: *Istorijski časopis* 67, 13-54.

- Le Goff, Jacques: *Time, work, and culture in the Middle Ages*, The University of Chicago Press, Chicago, 1980.
- Le Goff, Jacques *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, Zagreb, Golden Marketing, 1998.
- Ljuben, Lape: „Makedonci u ranofeudalno doba“ u: *Historija naroda Jugoslavije I*, Beograd, 1953, 261-272.
- Mandić, Dominik: *Crvena Hrvatska u svjetlu povijesnih izvora*, ZIRAL, Rim, 1972.
- Medini, Milorad: „Kako je postao Ljetopis popa Dukljanina“, u: *Rad HAZU*, Svezak 273, Zagreb, 1942.
- Mostert, Marco: „The Memory of Writing. Thoughts about How the Introduction of Written Culture Restructured Memory in the Middle Ages“, u: *Erfahren, Erzahlen, Erinnern. Narrative Konstruktionen von Gedachtnis und Generation an Antike und Mittelalter*, 9, University of Bamberg Press, 2012., 15-59.
- Mošin, Vladimir „Hipoteza Lamanskoga o hazarskoj misiji sv. Ćirila“, u: *Južnoslovenski filolog*, Knjiga 6, Beograd, 1926.-1927.
- Mužić, Ivan Slaveni, Goti i Hrvati na teritoriju rimske provincije Dalmacije, V Dopunjeno izdanje, Split, 1997.
- Mužić, Ivan: *Hrvatska povijest devetog stoljeća*, Matica hrvatska, Split, 2007.
- Mužić, Ivan: *Hrvatska kronika u Ljetopisu popa Dukljanina*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2011.
- Nemet, Dražen „Smrt hrvatskog kralja Zvonimira – problem, izvori i tumačenja“, u: *Radovi*, Zavod za hrvatsku povijest, Vol. 38, Zagreb, 2006, 73-91.
- Peričić, Eduard: *Sclavorum regnum Grgura Barskog – Ljetopis popa Dukljanina*, Conteko, Vojna štamparija, Beograd, 1998.
- Perković, Mirko: *Prvi slavenski prosvjetitelji Sv. Ćiril i Metodije*, Hrvatska štamparija, Split, 1927.
- Perović, Dušan; Taškovski, Dragana: „Makedonci u ranofeudalno doba“, u *Istorija naroda Jugoslavije I*, Beograd, 1953. 278
- Petrović, Ivanka „Sadržajne i literarne osobine odlomaka „Žitija Konstantina – Ćirila“ u hrvatskoglagoljskim i ruskim tekstovima“, u: *Croatica* 19, 1983.
- Pirivatrić, Srđan „Samuilova država“, u: *Vizantološki Institut SANU*, Knjiga 21, Beograd, 1997.
- Rački, Franjo: *Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest srednjega vieka*, Slovi Dragutina Albrehta, Zagreb, 1865.

- Radojčić, Nikola: „Ferdo Šišić, Letopis popa Dukljanina“, u: *Slavia*, Knjiga 8, 1929.-1930, 168 – 178.
- Raukar, Tomislav: *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.
- Radojčić, Nikola: „O društvenom i državnom uređenju kod Srba u ranom srednjem vijeku prema Barskom rodoslovu“, u: *Glasnik Skopskog naučnog društva XV*, 1935, 1-28.
- Radoman, Aleksandar: „Gesta regum Sclavorum: Nova istoriografska mistifikacija“, u *Matica* 14, Cetinje - Podgorica, 2003., 103-124.
- Radoman, Aleksandar: „Ko je naručilac Dukljaninova Kraljevstva Slovena?“, u *Matica crnogorska* 65, Cetinje – Podgorica, 2016.
- Savić Marković, Štedimlja: „Zagonetka popa Dukljanina“, u: *Crkva u svijetu*, Vol. IV, Split, 1969, 67-89.
- Savić Marković, Štedimlja: *Crvena Hrvatska*, LAUS, Split, 1991.
- Schwandtner, Johann G: *Presbyteri Diocleatis Regnum Sclavorum*, Scriptorum rerum Hungaricarum III, Vindobonae, 1748.
- Šanjek, Franjo: „Povijesni pregledi Mavra Orbinija“, u: *Kraljevstvo Slavena*, ur. Tihomir Cipek, Ivo Sanader i Marinko Šišak, Zagreb, Golden marketing, 1999, 17-53.
- Šunjić, Marko: *Narodi i države ranog srednjeg vijeka*, Rabic, Sarajevo, 2003.
- Škrgulja, Jasna; Gračanin, Hrvoje: „Barbaricum contra imperium: Prostor današnje jugozapadne Vojvodine između kasne antike i ranog srednjeg vijeka u svjetlu povijesnih i arheoloških svjedočanstava“, u: *Vojvođanski prostor u kontekstu evropske istorije*, Zbornik Radova II, Novi Sad – Bačka Palanka, 2014
- Živković, Tibor: „O prvim glavama Letopisa popa Dukljanina“, u: *Istorijski časopis*, br. 44, Beograd, 1997.
- Živković, Tibor: „Legenda o Pavlimiru Belu“, u: *Istorijski časopis*, br. 50, Beograd, 2003, 9 - 32.
- Živković, Tibor: *Portreti vladara ranog srednjeg vijeka*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2006.
- Živković Tibor & Kunčer Dragana: „ Roger – The Forgotten Archbishop of Bar“, *Istorijski časopis*, br. 56, Istorijski institut SANU, Beograd, 2008., 191-209.
- Živković, Tibor: *Gesta regum Sclavorum II*, Istorijski institut Manastir Ostrog, Beograd, 2009.